

**BEGRAVEN IN EN OM
DE ST. GOMMARUS- OF WESTERKERK
TE ENKHUIZEN**

1 *Voorgeschiedenis*

Was het begraven in een kerk van oorsprong een privilege voor de geestelijkheid en hooggeplaatsten, vanaf de 15e eeuw kwam het steeds meer in gebruik. Tenminste voor wie het kon betalen. De verkoop van de graven werd een lucratieve bezigheid voor de kerken.

Ook in de voorgaande Sint Gommaruskerk werd er vermoedelijk al begraven. En natuurlijk van oudsher ook buiten de kerk op het kerkhof. Dat gebeurde in deze parochie al vanaf de tijd dat er een kapel bestond die aan St. Gommarus was toegewijd. We weten niet of dat kerkje stond op de noordelijker gelegen bewoningslijn van de Kadijken dan wel op de locatie van de huidige Westerkerk. De oudste vermelding van Gommerkerspel en dus van een St. Gommaruskerk of -kapel, is gevonden in de ‘Kronyk van Egmond’ (gedrukt te Alkmaar in 1732). In het daarin opgenomen dagregister staat in het jaar 1204 ene Heutius, pastoor van Gommerkerspel, vermeld. Aannemelijk is dat dat kerkje stond op de plaats van de huidige kerk. Op de lijn van de Streek werd er in die tijd immers al gewoond.

In één van de traptorens van de kerk zijn natuursteen treden gebruikt die uit middeleeuwse sarcofaagdeksels (800-1200 n. Ch.) zijn gehakt (afbeelding 1). Mogelijk afkomstig van sarcofagen uit de begintijd van de kerk ter plaatse. In deze regio zijn wel vaker sarcofagen gevonden bij oude kerkjes. Het zouden in de kerk de oudste sporen uit het verleden kunnen zijn.

Foto Aart van Wijk

Afbeelding 1

In de zuidelijke traptoren zijn enkele traptreden verwerkt die gemaakt zijn uit middeleeuwse sarcofaagdeksels.

De foto laat de bewerkte onderzijden zien.

Op de voorpagina: een begrafenis in de St. Laurens- of Grote Kerk te Alkmaar,

Lambert Doomer 1692, Teylers Museum

2 Begraven in de kerk

Begraven te worden in de kerk genoot lange tijd bij de meesten de voorkeur. Maar niet iederéén wilde dat en het was ook niet voor iederéén weggelegd. Voor minder vermogenden en mensen die volgens de kerk geen rustplaats in de kerk verdienden, restte het kerkhof.

In de nieuwe St. Gommaruskerk kon men vanaf ongeveer het jaar 1500 worden begraven. Op de oudst gedateerde grafsteen staat het jaartal 1503 of 1504 (afbeelding 2).

Afbeelding 2

Dit is de oudst gedateerde, bewerkte grafsteen in de Westerkerk. In het randschrift: in gotische letters: 'Ano dm XVc en III(I)'. De zerk is dus uit het jaar 1503 of 1504. De steen was van oorsprong breder maar werd in 1612 versmald tot de toen geldende standaard breedtemaat van 60 cm.

We onderscheiden bij het begraven de katholieke periode, die duurde tot de Reformatie in 1572, gevolgd door de protestantse periode die doorliep tot de opheffing in 1830. Het begraven in kerken werd al in het jaar 1795 verboden, maar kreeg pas zijn beslag na de aanleg van de gemeentelijke begraafplaats aan de buitenkant van de stad.

Door de kerk werd steeds in een boek bijgehouden wie de eigenaar was van een graf en kon worden aangesproken voor de betaling van de grafrechten of voor het onderhoud. Dat boek werd de graflegger genoemd. In weer andere begraafboeken werd bijgehouden wie, wanneer en in welk graf werd begraven. Alle begraafboeken uit de tijd van vóór de Reformatie zijn verloren gegaan. Pas vanaf het jaar 1580 zijn er weer gegevens bewaard gebleven. Men pakte toen na de Reformatie kennelijk de administratieve draad weer op met een inventarisatie van alle graven en hun eigenaren: de graflegger van 1580 tot 1600. De gegevens van veel graven zullen nog dateren van vóór de Reformatie. De administratie uit de jaren 1600-1630 ontbreekt eveneens, mogelijk door een periode met grootscheepse verbeteringswerkzaamheden aan de zerkenvloer.

Grafstenen hadden in de begintijd nog geen standaard afmeting. Er waren grote en kleine zerken naar gelang de welstand van de eigenaar van het graf. Die zerken vormden in de vloer ook nog geen aaneengesloten geheel, zoals nu het geval is. Vooral niet in de tijd dat de kerk pas in gebruik was genomen. Er moet toen nog veel lege ruimte tussen de zerken hebben gezeten. Die tussenruimten zijn mogelijk met een klein formaat natuursteentegels belegd geweest, net als in de Grote - of Sint Laurents-kerk in Alkmaar. Ze werden daar staptegels genoemd. In de Westerkerk is naar dergelijke tegels gezocht. Mogelijk is er nog een klein aantal in de portalen en in de doopkapel aanwezig, maar zeker is dit allerminst omdat ze niet als zodanig herkenbaar zijn.

Er wordt verondersteld dat bij de eerste inrichting van de kerk ook wel gebruik gemaakt is van vrijgekomen zerken uit de voorgaande, gesloopte kerk. De vloer moest immers geheel bedekt worden en het materiaal was te waardevol om het niet te benutten. De natuursteen was zo kostbaar omdat het van zo ver moest worden aangevoerd. Te weten: uit België (hardsteen), Zweden (Ölander groen en rood). De zerken van rode zandsteen zijn vaak afkomstig van de tot de Reformatie in de kerk aanwezige altaren. De wijdingskruisjes staan er vaak nog op. Ze werden in de Middeleeuwen aangevoerd uit Duitsland uit groeven aan de Main, waar ook sarcofagen vandaan kwamen.

3 Grafmerken en opschriften

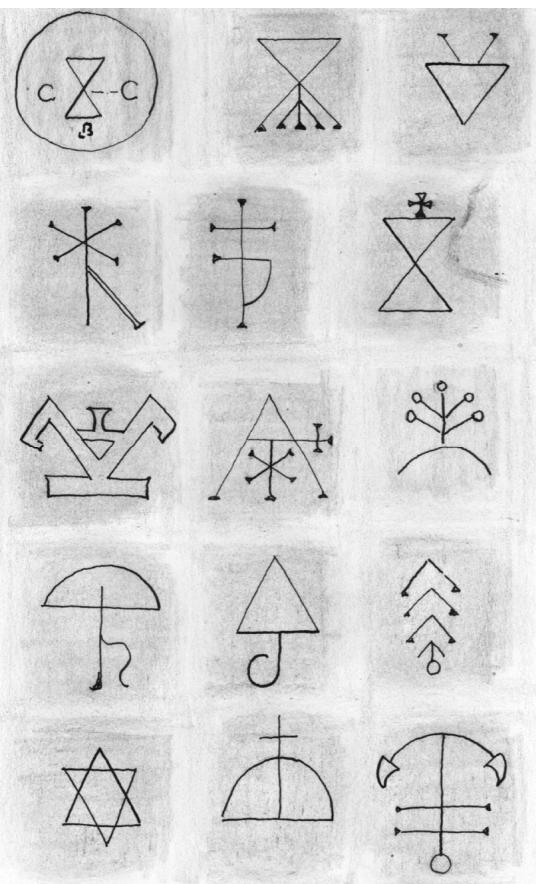
Aanvankelijk waren de graven in de kerk niet genummerd. Wel hadden (bijna) alle 'eigen' graven vroeger een karakteristiek merkteken, ook wel het grafmerk genoemd (afbeelding 3). Ze zijn nog op heel veel grafzerken te vinden.

Die grafmerken in de vorm van lijnenfiguren, blijken de huismerken te zijn van de grafeigenaren.

Het gebruik van huismerken was in vroeger tijden een algemeen Nederlands gebruik en ze werden niet alleen op graven gebruikt. Ze komen ook voor als ondertekening van notariële akten, als meesterteken van handwerklieden en ook op allerlei voorwerpen waarbij de eigenaar zijn persoonlijke betrokkenheid kenbaar wilde maken. Het gebruik reikt zo ver in de tijd terug dat sommigen er een verwantschap met Germaanse runentekens in zien.

Ze komen niet alleen in de Westerkerk voor, maar ook in heel veel andere oude Nederlandse kerken. Op afbeelding 3 is te zien dat de merken uit verschillende kerken qua karakter een sterke gelijkenis vertonen.

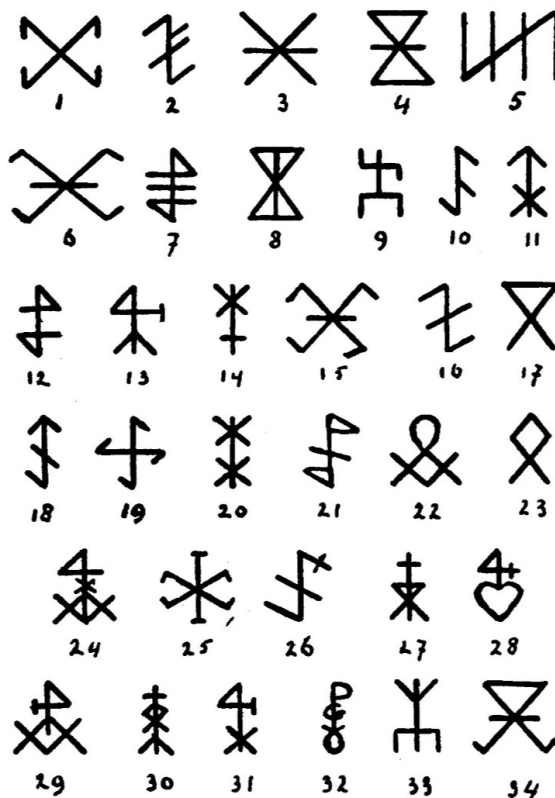
De vroege huismerken zijn eenvoudig van opzet en veelal opgebouwd uit rechte lijnen. Het huismerk werd binnen de familie aan volgende geslachten doorgegeven. De oudste zoon gebruikte het ongewijzigd terwijl jongere zoons ter onderscheiding een streepje aan het huismerk toevoegden. Zo werden die huismerken in de

Afbeelding 4

Enkele karakteristieke grafmerken die in de kerk voorkomen.

(Tekening: Elly Faber)

Afbeelding 3

Huismerken uit diverse oude Nederlandse kerken. Nummer 30 is uit de Westerkerk, maar ook de andere merken zouden zo uit de Westerkerk afkomstig kunnen zijn.

loop der tijd ingewikkelder van vorm (afbeelding 4 en 5).

De eigenaar van een graf moest zelf zorgen voor een passende grafbedekking. De kostbare grafsteen was dus zijn eigendom en die kon hij naar wens laten bewerken. De behoefte om op het graf van een overledene ter nagedachtenis een persoonlijke tekst of een persoonlijk kenmerk te plaatsen, is van alle tijden. Op de zerken komen daarom, naast het grafmerk, ook de nodige persoonlijke gegevens en teksten, initialen, beroepssymbolen, familiewapens en op familienamen slaande voorstellingen voor. Ook de oudste grafsteen heeft in het midden een grafmerk en daar omheen tevens een randschrift.

Het eigendom van een graf ging vaak in andere handen over door vererving. Het kon ook worden doorverkocht aan derden.

Al te veel persoonlijke opschriften op de grafsteen maakte een grafsteen voor volgende eigenaren minder aantrekkelijk. Uit oogpunt van kosten werden bestaande opschriften en grafmerken daarom vaak gehandhaafd en soms alleen aangevuld.

Afbeelding 5

Huismerken lijken in later tijden steeds ingewikkelder van vorm te geworden.

4 Begraafvakken in de kerk

De locatie van een graf werd in de graflegger allereerst aangegeven met de kap waarin het graf zich bevond.

Men onderscheidde de zuid-, de midden- en de noordkap.

Voor een nauwkeuriger plaatsbepaling werd de kerk verder ingedeeld in vakken. In elke kap 12. De vakken werden begrensd door de kolommen.

Omdat de kerk in fasen werd gebouwd van oost naar west, verliep de vakindeling ook in die richting. Van A naar M, van voor- naar achter in de kerk. Zie ook de plattegrond, afbeelding 7).

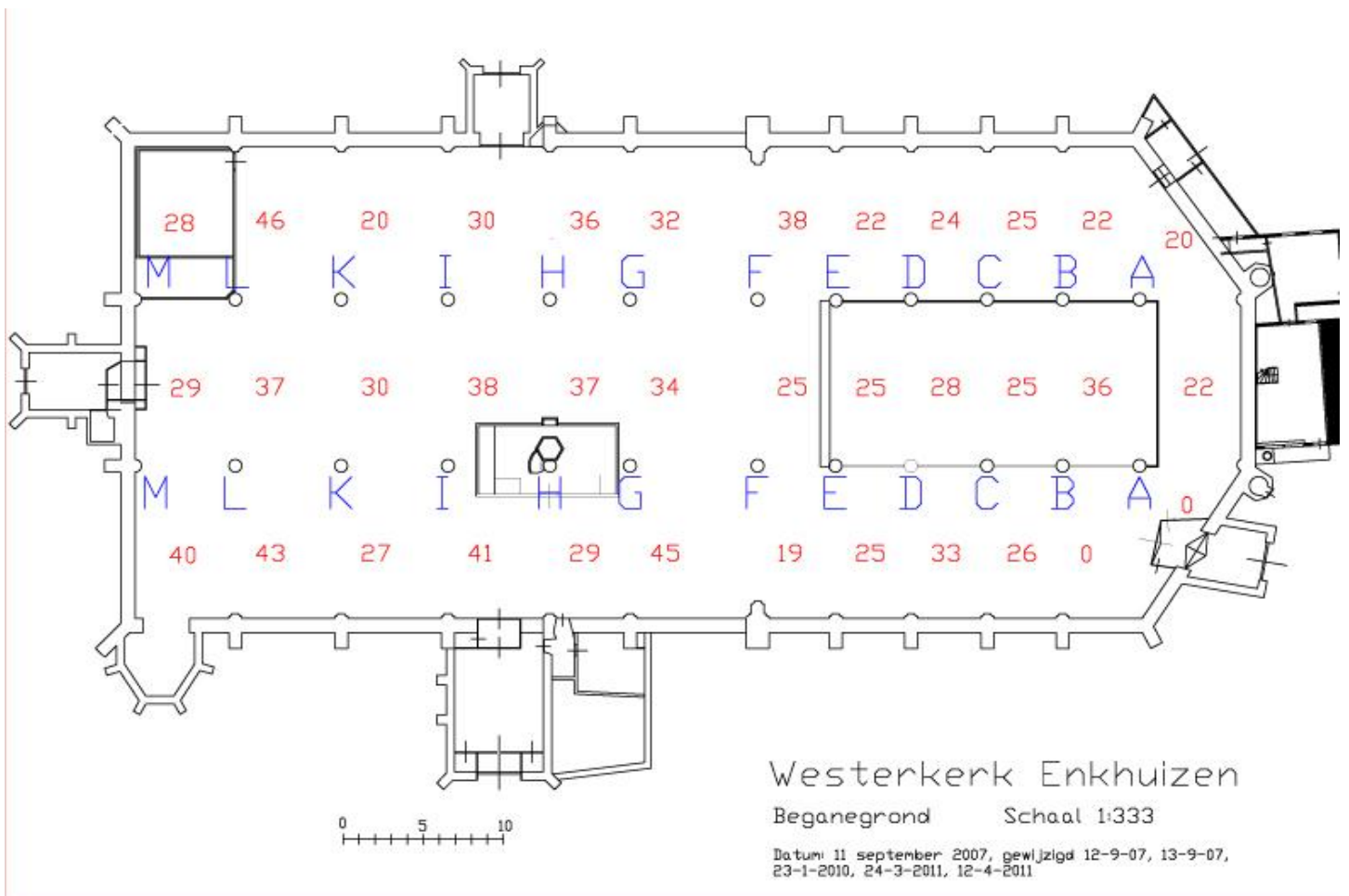
Op elke kolom stond aan de kant van de zijbeuk als vakaanduiding een letter geschilderd.

Op de kolom op de foto hier naast (afbeelding 4) stond de letter D. De letters zijn weggehakt en, behalve deze, nauwelijks nog te zien. Maar als je goed kijkt op de kolommen, zijn de meeste letters wel terug te vinden.

Afbeelding 6

Vakaanduiding op de kolommen in de zijbeuken

Afbeelding 7

Het begraven in de kerk vond tot in het begin van de 17^e eeuw plaats in vakken. Elk vak was aangeduid met een letter (blauw op de tekening). Die letters waren in de zijbeuken op de kolommen aangebracht. Van vak A t/m M. De letter J komt overigens niet voor. Het naar de letter genoemde begraafvak bevond zich steeds ten oosten van de betreffende kolom. Op de tekening staat in rood per vak het aantal in de graflegger vermelde grafeigenaren. Merk op dat in de Zuidkap de vakken A en B ontbreken.

5 *De graflegger uit 1580-1600 nader bekeken*

In deze oudste nog bestaande legger staan per kap en per vak, de namen van de grafeigenaren ingeschreven. Elke regel begint met de naam van de eigenaar, gevolgd door het aantal graven welke die eigenaar bezat en tot slot een uniek merkteken: het huismerk van de eigenaar. (afbeelding 8 op bladzijde 7)

Wijzigingen in de tenaamstellingen werden in de legger bijgehouden. Bij ongeveer 4% van alle grafeigenaren blijkt geen huismerk te zijn getekend. Die eigenaren hadden er kennelijk geen of het huismerk was toen niet bekend.

Wat ook opvalt is dat de legger op bladzijde 1 begint met begraaf-vak 'C' in de Zuid-kap. De vakken A en B in die kap worden niet genoemd. Mogelijk waren deze vakken, die zich in de eerste bouwphase van de kerk bevonden, aanvankelijk gereserveerd voor de kerk zelf. Te denken valt aan graven die uit de voorgaande kerk overgebracht moesten worden of aan graven voor geestelijken en kloosterlingen. Een andere, en logischer verklaring is dat de eerste bladzijden van de legger zijn losgeraakt en daardoor verloren gingen.

De in de boven-marge in potlood geschreven bladnummering van 1 t/m 110 is van latere datum net als de doortelling van het aantal grafmerken achter elke regel. Het waren er totaal 1037.

Meestal had een graf één eigenaar. Maar graven met meerdere eigenaren kwam ook voor, net als onpersoonlijke, zoals 'de erven van...' of 'het Oude Mannenhuis'.

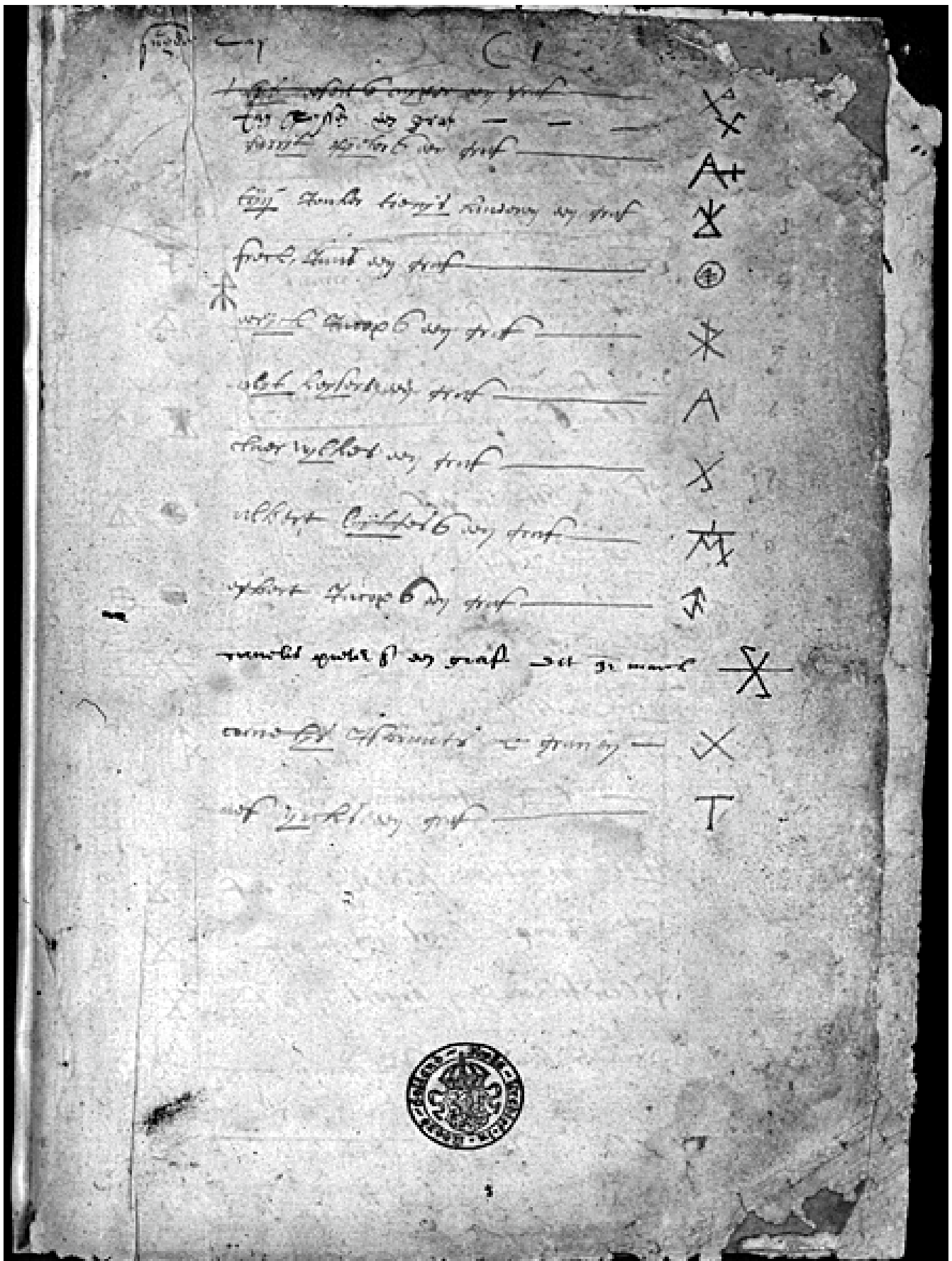
Welgestelde eigenaren met veel familieleden bezaten meerdere graven. Een enkeling had er wel vier. In enkele gevallen staat er niet bijgeschreven hoeveel graven iemand bezat maar wel dat het eigendom bestond uit 'een grote steen', waaronder dan meestal voldoende ruimte was voor twee graven. De 1037 eigenaren in de legger bezaten samen 1215 graven, wat neerkomt op gemiddeld 1,17 graf per eigenaar.

De graflegger 1580-1600 werd aan het eind van de 19e eeuw grondig bestudeerd door de heer Semeijns de Vries van Doesburg. Hij kwam tot de conclusie dat deze oudste legger niet de periode beslaat van 1580 tot 1600 maar de periode van 1575 tot 1584. De in potlood geschreven toevoegingen in de legger zijn waarschijnlijk van zijn hand. Hij probeerde van de eigen graven in de legger het latere grafnummer te bepalen. Hij deed dat door vergelijking met de graflegger van 1630. Bij 289 graven slaagde hij daar in maar hij bleef wel met vele vraagtekens zitten.

De oude gewoonte om het huismerk van de eigenaar als grafmerk op de grafsteen te zetten houdt tevens in dat bij elke eigendomsoverdracht dat huismerk door een nieuwe moest worden vervangen. Wordt in de kerk naar sporen van die wijzigingen gezocht dan blijken die op redelijk grote schaal terug te vinden zijn (zie afbeelding 9 t/m 12 op bladzijde 9).

Waarschijnlijk bestonden er in die tijd ook al graven die in handen van de kerk bleven. Ze werden door de kerk beheerd en 'kerkgraven' genoemd. Op de grafstenen van die graven staat de letter K van 'kerkgraf'. In de legger van 1580-1600 staan ze NIET vermeld, maar ze zullen er mogelijk wel geweest zijn. In 1612 werden ze wel genoemd doch in de legger van 1630 staan ze voor het eerst allemaal vermeld. Ze werden uitgegeven ten behoeve van overledenen die zich geen eigen graf in de kerk konden veroorloven maar toch in de kerk bijgezet wilden worden.

Na de Reformatie bleef men, net als elders, onverminderd in de kerken begraven. Niet alleen protestanten, ook Rooms-Katholieken, Lutheranen en Doopsgezinden vonden er hun laatste rustplaats. Het was zo min of meer een 'algemene begraafplaats'.

Afbeelding 8

De oudste bewaard gebleven graflegger (1580-1600).

Op elke regel staat na de naam van de eigenaar, het aantal graven dat hij bezat en ook het huismerk van die eigenaar.

Afgebeeld is blad 1 met gegevens van de graven in de zuid- kap, vak C, zoals staat geschreven in de boven- marge.

6 Een tekort aan graven

De Westerkerk dreigde na 1600 als begraafplaats te klein te worden door een toegenomen bevolking en een toegenomen welvaart. Er werd naar een oplossing gezocht. Ook in andere plaatsen in Holland, zoals bij de Grote Kerk in Alkmaar, speelde dit probleem. Op 30 april 1612 kondigde de Vroedschap van Enkhuizen daarom nieuwe regels af die betrekking hadden op het begraven in de kerken van de stad. Die regels hadden ten doel de begraafcapaciteit te vergroten door een efficiëntere indeling van de graven

Het eigendom van een graf bleef in stand zolang er voor was en werd betaald. Na de bijzetting werd een 'grafrust' aangehouden van ten minste 12 jaar. Tegen betaling kon die termijn tot een zekere datum worden verlengd, hetgeen in de boeken staat vermeld als '*legerstee tot datum x*'. Op een nog in de kerk aanwezig wandbord staat (zie tekst onder aan deze bladzijde) dat de grafeigenaar na het verlopen van de algemene termijn het recht op grafstede binnen drie maanden moest vernieuwen door betaling van het 'verstaendersgeld'. Bleef men in gebreke dan was de kerkmeesters bevoegd het graf aan een ander te verkopen of er werd een kerkgraf van gemaakt (zoals bij de zerk op afbeelding 9).

Het grafrecht ging na de dood van de eigenaar, vaak over op een of meerdere erfgenamen. Na verloop van tijd neemt bij volgende generaties vaak al snel de bereidheid af om zo'n eigen graf tegen betaling aan te houden, zo blijkt. De duur van een eigendomsperiode was daardoor meestal nogal beperkt. Er kwamen dan ook veel wisselingen voor. Dat was ook wel nodig. Immers, om in de kerk over voldoende ruimte voor nieuwe graven te kunnen beschikken moest regelmatig worden 'geruimd'. Als een graf '*voor altoos*' was verzegeld was het ruimen van dat graf onmogelijk gemaakt.

De regels die in 1612 door de Vroedschap werden afgekondigd hielden in dat alle graven een standaard maat moesten hebben van 60x196 cm. De kerkvoogden wensten een nog iets smallere maat om nog meer graven in de kerk te kunnen maken. Het verzoek werd echter afgewezen met de opmerking dat men bij een tekort de 'eigen graven' maar moest aanvullen uit de aanwezige 'kerkgraven'. De maatregel had tot gevolg dat sommige bestaande grafstenen versmald moesten worden. Aan enige zerken is dat nog te zien. Men ontkwam ook niet aan een herschikking van de bestaande graven.

Omdat in het begin van de 17e eeuw de vloer in de kerk na ruim 100 jaar begraven, behoorlijk was gezakt, besloot men die gelijktijdig op te hogen. Ook was het maaiveld rond de kerk door overtollige grond omhoog gekomen en men besloot ook om die reden de kerkvloer 80 cm extra omhoog te brengen. Alles bij elkaar een flinke klus die niet zo een twee drie was geklaard. Waarschijnlijk werd het geleidelijk uitgevoerd en heeft men er jaren over gedaan.

Ook administratief was het mogelijk een rommelige periode. De begraafboeken uit die periode ontbreken dan ook.

Afbeelding 9

Dit 'eigen graf' werd een later 'kerkgraf'

Waarschuwbord in de kerk

Alsoo veel burgere en ingeseten deser stede seer suymachtich sloffich ofte moetwillich syn int betalen ofte verheffe van haere bestaende grave de kercke competerende so warde by dese eene yghelycke belast die eenige grave binnen de kercke deser stede hebbe dewaelcke inde tyt van twaelf jare niet geopent of daer nyemant inde selve tyt begrave is dat sy dieselfde binnen die tyd van drie maende come verheffe op poene van versteke te syn van de gerechtigheid van deselve grave worden de kerckmeesters geauthoriseerd alsulcke verstande grave een ander te vercoopen.

*Aldus geordonneert by myne heeren schout burgermeestere ende schepene deser stede
Op den XXVI Mey 1593*

7 De grafnummering wordt ingevoerd

De strikte indeling van de zerkenvloer in het stramien van 60x196 cm leverde een blijvend vaste indeling van de hele kerkvloer op. Een gunstig tijdstip om ook de grafnummering in te voeren. Het gebruik van grafnummers biedt namelijk vele voordelen ten opzichte van het oude systeem met steeds wisselende en ingewikkelder wordende huismerken, waar ook nog eens geen volgorde in kon worden aangebracht.

In de graflegger van 1630 staan alle grafnummers per kap en op volgorde ingeschreven. Wat opvalt is dat bij elk eigen graf ook het tot dan gebruikte huismerk ingetekend staat. De kerkgraven staan er ook allemaal in met de letter 'K'. Het zijn er totaal 131. Nog geen 10 % van alle graven in de kerk waren in 1630 dus kerkgraven. In die graven werden overledenen op volgorde bijgezet tot het graf vol was. Het merendeel, 90 %, was dus particulier bezit. De eigenaar bepaalde wie er in zijn graf werd begraven

In de loop der eeuwen hebben er vele duizenden bijzettingen in de kerk plaatsgevonden. Ook vonden talloze wisselingen

Afbeelding 10

Deze grafsteen was oorspronkelijk voorzien van een ander huismerk. Dat merk werd later verwijderd en vervangen door het huismerk van de nieuwe eigenaar, met de letters P en F. Soms bleef het oude grafmerk echter gehandhaafd.

Afbeelding 11, 12 en 13

Nog enige voorbeelden van hoe men te werk ging bij het veranderen van het grafmerk op de grafzerk. Veelal werd het oude merkteken cirkelvormig weggeslepen. Het nieuw merk komt dan iets verdiept te liggen.

van de grafeigenaren plaats met tot in het begin van de 17e eeuw ook met de nodige wisselingen van het huismerk of grafmerk. De nieuwe eigenaar probeerde dan vaak het oude grafmerk verwijderen. Bij aandachtige bestudering van de huidig in de kerk aanwezige zerken zijn nog vele sporen daarvan terug te vinden. Zo werd van de grafsteen op afbeelding 10 (bladzijde 9) het grafmerk verwijderd om door een nieuw te worden vervangen.

Soms werd de aanwezige tekst op de zerk slechts aangevuld maar het komt ook voor dat men de zerk liet zoals die was. Een eigen grafsteen met een persoonlijke tekst was namelijk voor de gewone man niet altijd betaalbaar.

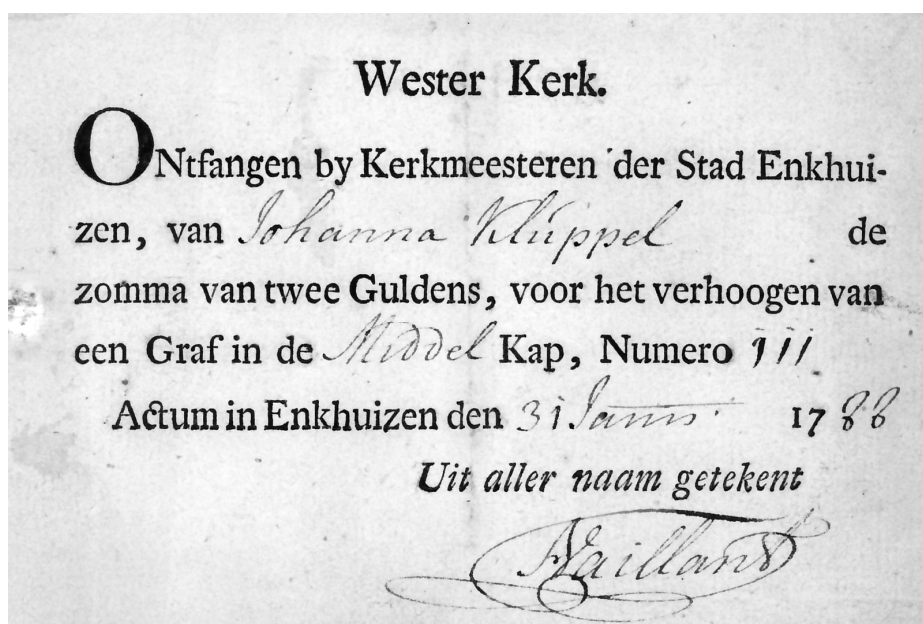
Ook veranderingen van het grafnummer kwamen voor in geval de zerk naar een andere plaats in de kerk werd verhuisd. (zie de afbeeldingen 15 en 16 op bladzijde 11).

8 Onderhoud zerkenvloer

Door het vergaan van stoffelijke overschotten en of grafkisten, begon na verloop van tijd de zerkenvloer te verzakken. Dat gaf een onverzorgd aanblik en ook het natuursteen van de zerken had er van te lijden met breuk en dus schade als gevolg. Maar de belangrijkste reden om over te gaan tot het verhogen van de vloer was gelegen in het feit dat men bij het delven van de grafkuil voor de onderste kisten, steeds meer in het grondwater terecht kwam (afbeelding 17 en 17a op blz. 11). Ook was in die tijd de grondwaterstand niet altijd stabiel. Wilde men voorkomen, genoodzaakt te worden in twee lagen te gaan begraven, dan moest de vloer worden opgehoogd. In de archieven staat daarom als reden voor het ophogen van de vloer opgegeven: 'wegens waterachtigheyd' van de grond'.

Wat opvalt is dat het ophogen van de gehele vloer telkens na verloop van ruim 100 jaar aan de orde kwam. Te weten omstreeks 1612, 1733 en in 1845. Maar ook tussentijds werd de vloer ook wel plaatselijk verhoogd. Alle grafeigenaren waren verplicht om aan de daaraan verbonden onderhoudskosten bij te dragen (zie ook afbeelding 14 op blz. 10 en afbeelding 22 op blz. 15). Het was daarom voor de kerkmeesters van veel belang dat de administratie in de graflegger 'op orde' was. Maar dat was vaak nog geen garantie voor een vlotte afwikkeling van financiële- en andere zaken. Vooral als een nagelaten graf het gezamenlijk eigendom was van 'eenige Vrienden ende Geslachten'. Dan ontstonden nogal eens '*questien, gheschillen ende disputen maar wat ergher is, oock dickwils tot heftige ende langhdurige Processen*'.

Een uitspraak van het stadsbestuur moest dan uitkomst bieden.

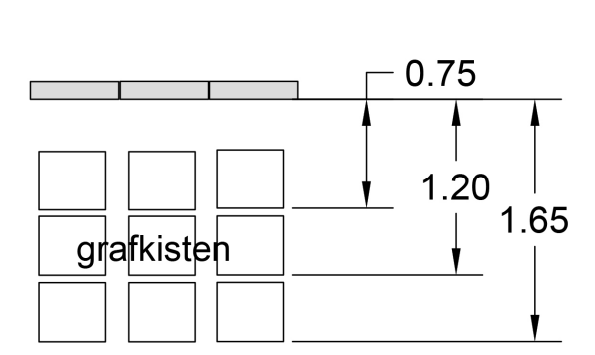
Afbeelding 14

Het onderhoud aan de zerkenvloer werd doorberekend aan de grafeigenaren. Hier een kwitantie uit 1788.

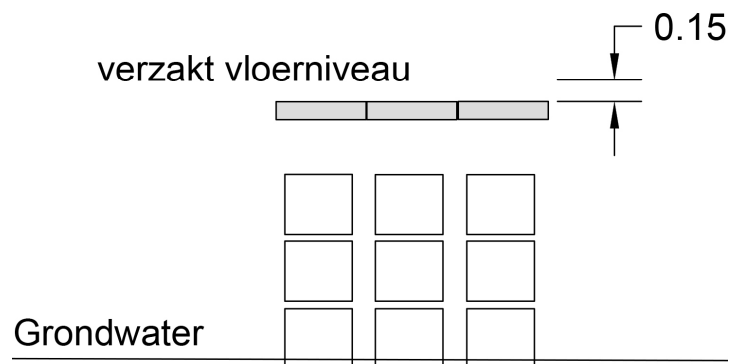
Afbeelding 15 en 16

Telkens als een grafsteen in de kerk op een andere plaats kwam te liggen, kreeg de steen een ander nummer. Niet altijd werd het oude nummer goed verwijderd.

Afbeelding 17 a

Een kijkje in de grond onder de zerken. Door in 3 lagen te begraven was de ondergrond van de zerken in principe niet stabiel. Voor de onderste kist moest een grafkuil worden gegraven van wel 1,65 m diep.

Afbeelding 17 b

Na verloop van zo'n 100 jaar, zakte het niveau van de zerkenvloer tot een kritische grens. Een nieuw graf op de onderste laag kwam dan in het grondwater terecht. De grafkuil werd 'waterachtig'.

Verhoging van het algehele vloerpeil in de kerk

Vanaf het tijdstip dat het begraven in de nieuwe kerk rond 1500 begon, hield men aanvankelijk na elke bijzetting een hoeveelheid grond over. Dat leverde alles bij elkaar een flinke berg grond op. Naar ruwe schatting 1500 –2000 m³. Die grond werd in de naaste omgeving van de kerk verspreid. Het maaiveld rond de kerk en in de hele omgeving is daardoor hoger komen te liggen.

Aan de dichtgemetselde, half in de grond verdwenen deuropeningen in de Noord- en de Westgevel is dit nog te zien.

Zie de afbeeldingen 27, 28 en 29 op blz. 17

Ook is ontdekt dat de onderste trede van de spiltrap in de zuid-oostelijke traptoren, zich meer dan 1 meter onder het huidige straatniveau bevindt.

In het jaar 2016 deden studentes van de Universiteit van Amsterdam een zogenaamde ‘0-meting’ aan de belangrijke interieurstukken. Door hen werden aan de zijkanten van het koorhek, loszittende betimmeringen weggenomen. Daarbij bleek dat het koorhek eens 80 cm omhoog moet zijn gebracht. Zie afbeelding 18.

In 2016 werd ook de fundering van het koorhek aan de zijde van het hoogkoor ontgraven om een ongelijke verzakking van het koorhek te onderzoeken. De zakking bleek een gevolg van houtrot in enkele tussenstijlen van het hek.

Toen werd ook duidelijk hoe men bij het liften van het koorhek te werk was gegaan. Het opgetilde koorhek werd eerst op U-vormige ijzeren beugels gezet en vervolgens werd de funderingsmuur opgemetseld. Zie afbeelding 19.

In de archieven was van dit omhoog brengen van het koorhek nooit een expliciete vermelding gevonden. Een verklaring zou kunnen zijn dat de verhoging van het koorhek onderdeel vormde van een veel groter werk: de algehele herindeling en verhoging van de zerkenvloer.

Afbeelding 18

Deze foto bewijst dat het koorhek (rechts) ooit ca. 80 cm werd ‘gelift’. Het in het hout aangebrachte profiel correspondeert namelijk met het profiel van het basement van de kolom, maar dan 80 cm lager.

Een dergelijk grote vloerverhoging zal, behalve aan het koorhek, ook op andere plaatsen, zoals aan de portalen, aanpassingen noodzakelijk hebben gemaakt. Vermoedelijk speelde zich dit allemaal af rond het jaar 1612.

Afbeelding 19

Omdat de hele kerkvloer omstreeks het jaar 1612 met ca 80 werd opgehoogd, moest ook het koorhek 80 cm omhoog. Op deze foto uit 2016 is dat goed te zien.

9 Reglementen bij het begraven

Het beheer van de begraafplaats in en buiten de kerken werd na de Reformatie veelal in handen gegeven van de koster / doodgraver. Hij werd benoemd door de Heren Burgermeesteren ende Regeerders van de stad en moest verantwoording afleggen aan de kerkmeesters. Alles moest geschieden volgens regels die werden vastgesteld door het stadsbestuur. We kennen een reglement uit de stad Monnickendam. Zie de bijlagen 1 en 2 op bladzijde 25 en 27. Uit bijlage 1 blijkt hoe veelomvattend de taak van de koster was. Het begint als volgt: Reglement waar na de Coster zigh zal hebben te gedragen omtrent het begraven der dooden in de kerk 't zij de klokken daarover geluijt werden dan niet, gelijk meede wegens 't begra-ven op 't kerkhoff, als ook op 't regt en betalen van de Le-gersteden, wanneer dat er een lijk buijten dezès Stads Jurisdictione werd getransporteert om in een andere kerk begraven te werden.

Eenzelfde reglement voor de stad Enkhuizen zal hier in hoofdlijnen op hebben geleken.

Het stadsbestuur stelde ook de tarieven voor het begraven vast. Een tarievenbord uit 1659 hang nog steeds in de kerk (zie afbeelding 20).

Bij een overlijden werden met de koster afspraken gemaakt over de bijzetting. In de kerk of op het kerkhof, wanneer en op welke plaats, wel of geen klokgelui, wel of geen kaarsen wel of geen voorlezing.

De koster stuurde op zijn beurt ook de gravenmakers aan voor het lichten van de zerk, het delven van het graf en ook de bijzetting. Zij sloten het graf en herstelden de grafbedekking. Ook dit alles verliep volgens regels van het stadsbestuur.

Bij de koster deed men als eerste aangifte van een overlijden en na betaling van de kosten gaf die een kwitantie ofwel 'het biljet van aangifte van overlijden', af. Genoemd biljet, dat voor de ter aardebestelling benodigd was, luidde (in Monnickendam) als volgt:

'Ick ondergeschreve verklaere bij desen, in gevolge van de Ordonnantie op 't Middel van Begraven geëmanneert (voortvloeiende uit), aengevinge te doen van 't Lijck van (naam) als gehoorende onder de classis van (klasse) guldens, om dien conform 't voorsz recht te voldoen. Gedaen (volgt datum) Ontvangen bij mij, Secretaris van de bovengemelte, (volgt bedrag).

Huijden, den (datum)...

Afbeelding 20

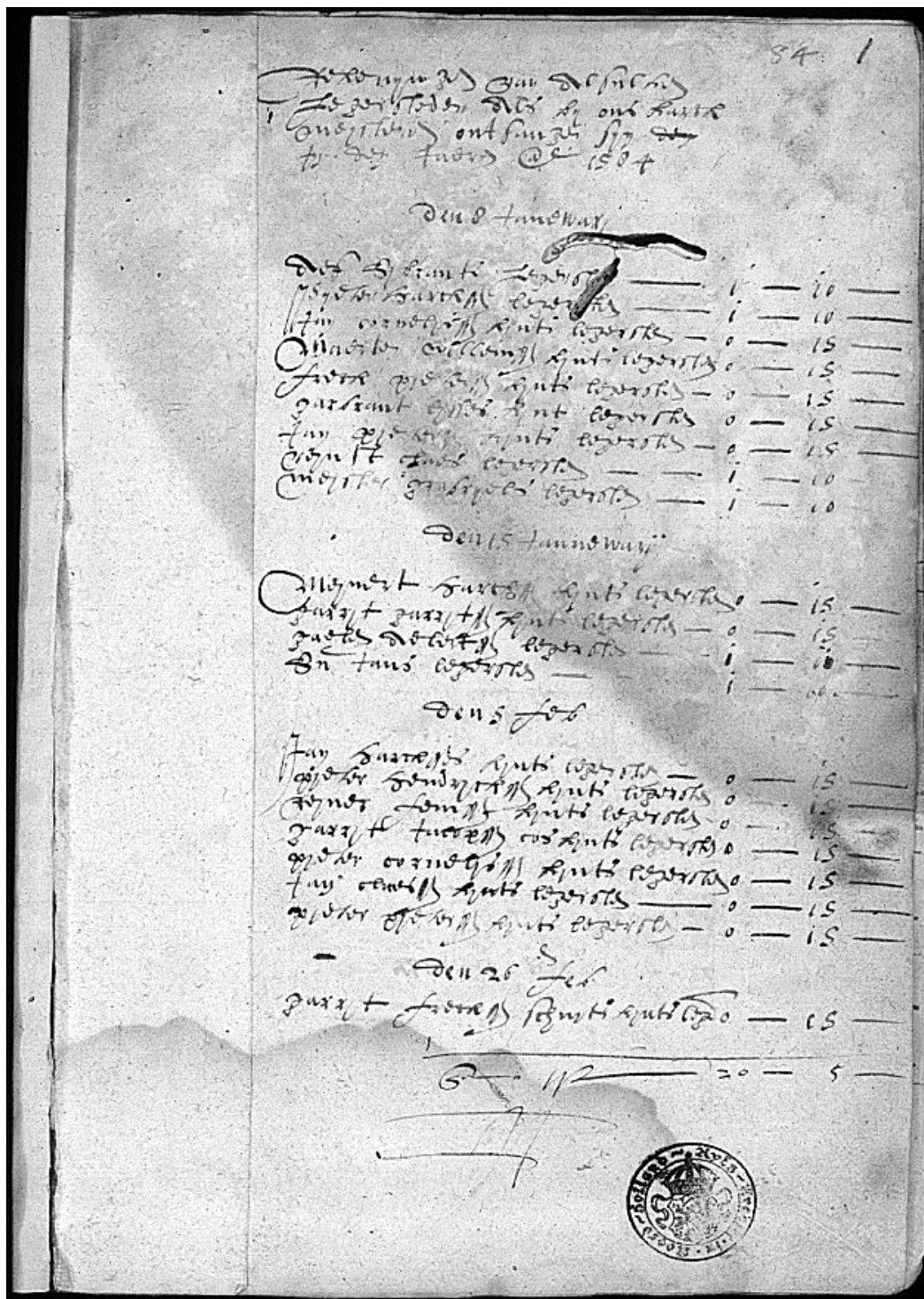
Het stadsbestuur stelde op verzoek van de gravenmakers van de stad hun tarieven vast wat op het tarievenbord in de kerk als volgt in 1659 bekend gemaakt werd:

'Mijn Heeren Burgerm'ren en de Regeerders des stadts Enkhuijsen hebben op de Request van de gravenmakers des Stadts wegen de verbeteringe van hun loon goedgevonden ende verstaen gelijk haer goetvinden ende verstaen bij desen tot loon sullen genijten als

		fl.	st.
<i>Inde kerk</i>			
Van een dubbelde serck 3 diep	-----	3	0-0
twee diep	-----	2	5-0
een diep	-----	2	0-0
<i>En enkelde serck 3 diep</i>			
twee diep	-----	2	4-0
een diep	-----	1	12-0
<i>En kinde op de Beer</i>			
een kinde onder de arm	-----	0	18-0
een dood uit en in te setten	-----	0	10-0
verraen ofte niet	-----	1	0-0
een kurt uit en in te setten	-----	0	7-0
<i>Op 't kerkhoff</i>			
Van een oude dood op 't kerkhoff	-----	0	10-0
een kinde op de beer	-----	0	7-0
een kinde onder de arm	-----	0	5-0

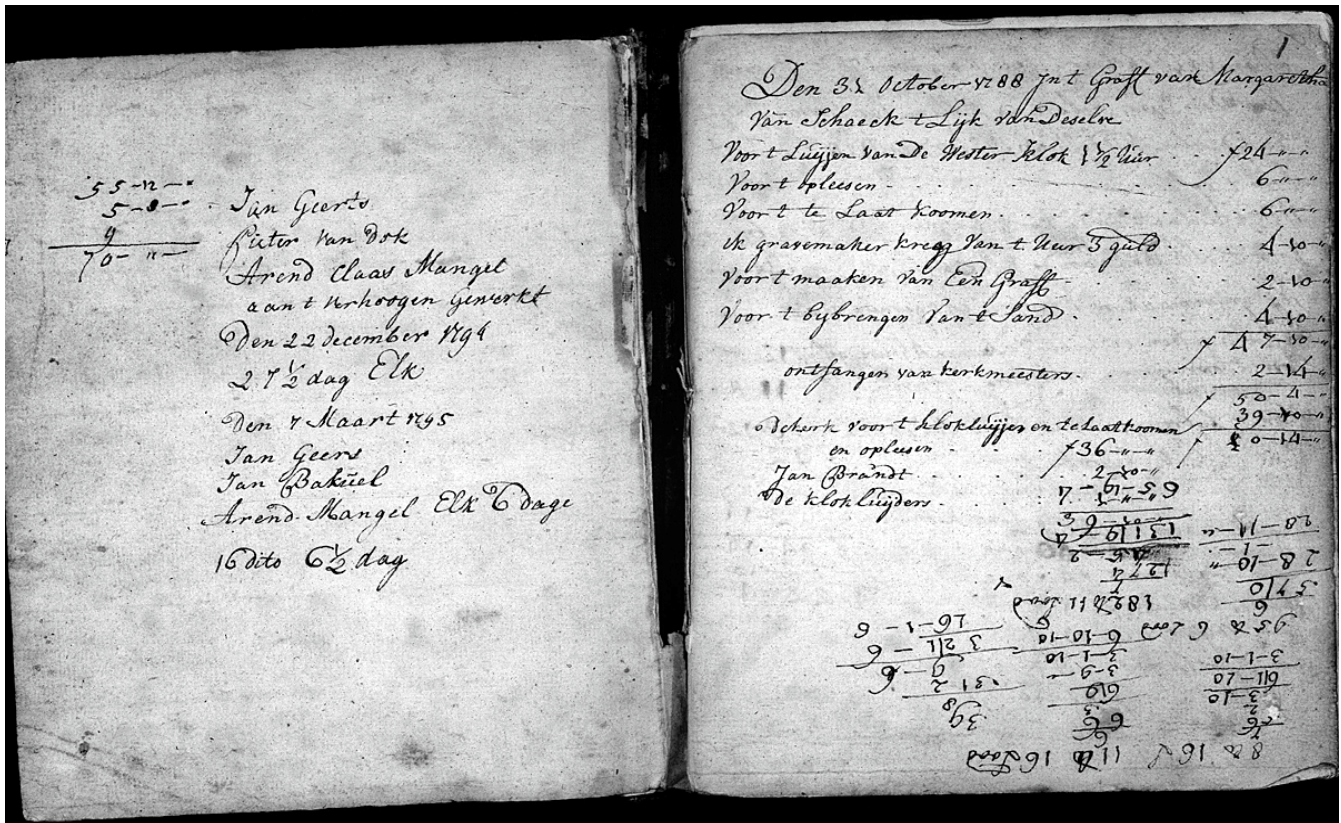
Alsus gedaen ende gearresteert bij mijn G. heeren
Burgemeesteren voornomd: den 27. December. 1659
Ter Ordonnantie van de selve
Sernieijns

Van alle inkomsten werd een administratie bijgehouden (afbeelding 21).

Afbeelding 21

Dit grafboek (1584) is meer een opsomming van bijzettingen en welk bedragen voor de begrafenisrechten werd betaald. Op deze bladzijde werd een en ander per 8 januari, 15 januari, 5 februari en 28 februari ingeschreven. Op deze bladzijde komen slechts twee tarieven voor: 1 gulden en 10 stuivers en 0 gulden en 15stuivers. Mogelijk wijst dit op een keuze voor een begrafenis in de kerk of op het kerkhof (tekst nog te vertalen!)

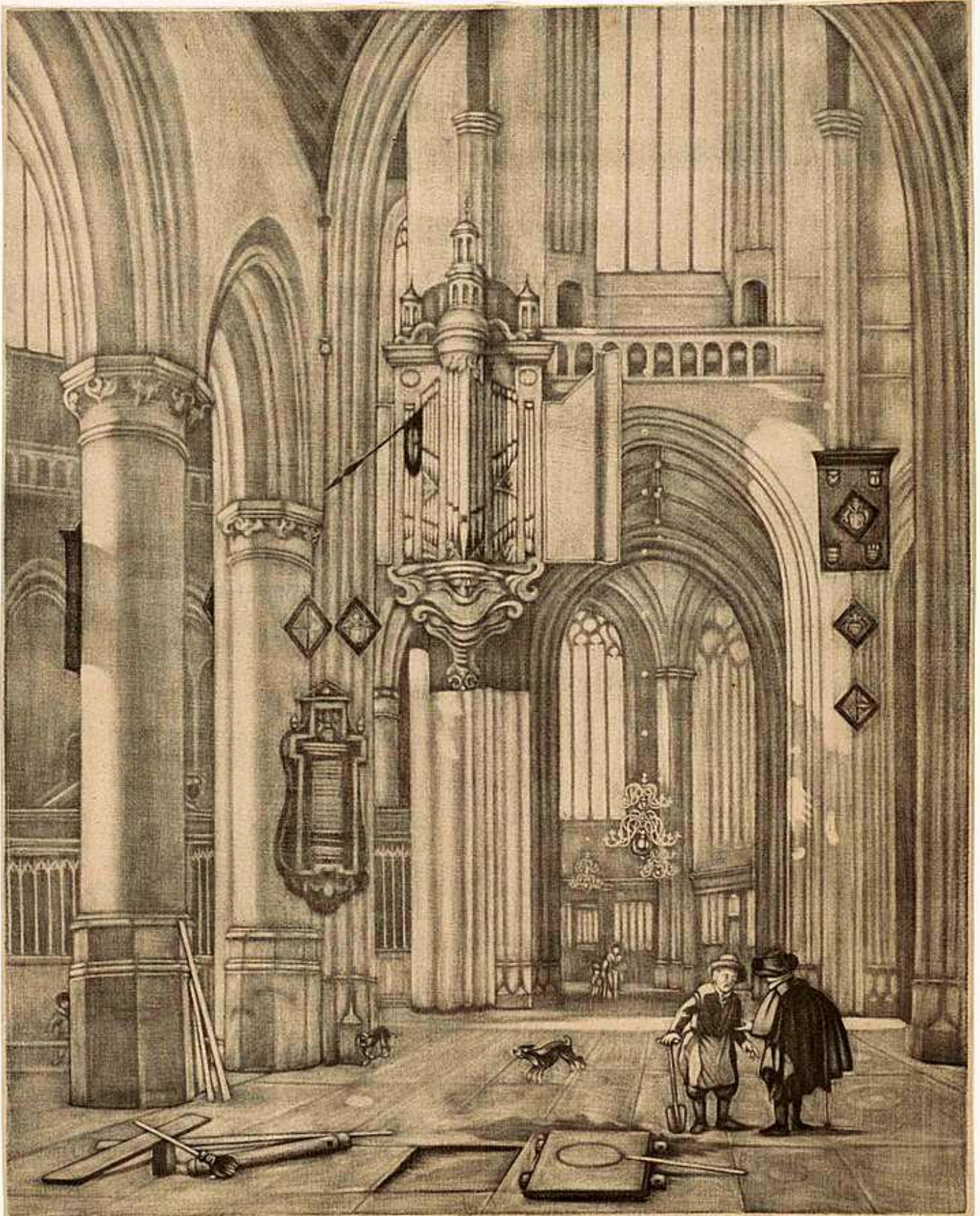
Afbeelding 22

2 bladzijden uit een boek van de gravenmaker uit 1788. De uitgevoerde werkzaamheden zijn op de kostenopgave gespecificeerd met de daaraan verbonden kosten. We lezen (rechts) behalve voor het begraven van een lijk ook 'extra kosten' voor klokluiden, oplezen, te laat komen, een graf delven, aanvullen en het ophogen of verhogen van het niveau rond het graf. Men vond het 'chique' om te laat te komen, waarvoor extra moest worden betaald. Op het blad links staan de arbeidsuren die besteed zijn door de met name genoemde medewerkers 'aan het verhoogen'.

Afbeelding 23

De grafdelver aan het werk in de Nieuwe Kerk in Delft aan het graf van Willem de Zwijger. De hond staat zinnebeeldig voor het begrip 'trouw'.

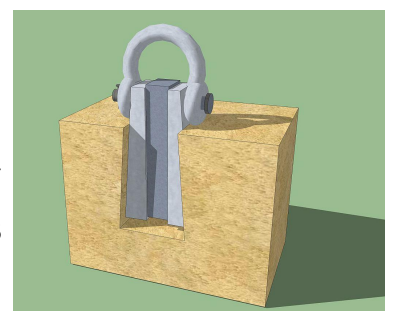

Afbeelding 24

Voor de grafdelver of gravenmaker was er altijd wel werk te doen in de kerk. Zijn gereedschap bestond uit een schep, houten rollen met vierkante insteekgaten (o.a. onder de gelichte grafsteen), een ijzeren staaf om de grafsteen te verrollen en een bezem. Om te grafsteen te lichten werd een lage houten kar met windas boven de zerk gereden. Het touw om de as werd aan een wolfsklauw (afbeelding 25) bevestigd. Door de wolfsklauw in het in de zerk aanwezige tapse z.g.n. wolfsgat zetten kon de zerk enigszins worden opgelicht. Met een hefboom werd de zerk zoveel verder opgeheven dat een houten rol onder de steen kon worden geschoven.

Afbeelding 25

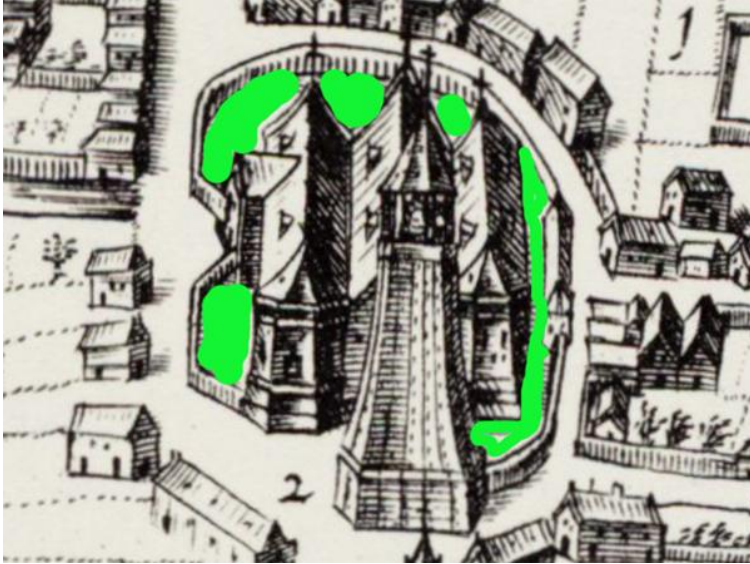
Wolfsklauw

10 Begraven op het kerkhof

Voor de armen, zo weten we, was er na hun dood in de kerk geen plaats. Anderen kwamen er volgens de kerk niet voor in aanmerking en ook: niet iedereen wilde in de kerk begraven worden. Hen restte het kerkhof. Naar grove schatting kwam daar een op de drie overledenen terecht.

Het kerkhof van de Westerkerk bevond zich rond de kerk, ten noorden, ten westen en ten zuiden. Op een oude stadsplattegrond (1577) is dat te zien (afbeelding 26). Het oppervlak is in de loop der tijd ongeveer gelijk gebleven. De grootte kwam ongeveer overeen met het begraafoppervlak in de kerk.

Afbeelding 26

Gedeelte van een stadsplattegrond uit 1577. Het grondgebied van het kerkhof was toen vrijwel gelijk aan het huidige gazon rond de kerk (m.u.v. het deel links-onder. Dat is nu bestraat en openbaar).

Kerkhoven waren vroeger vaak heel sober ingericht. Het was min of meer een open vlakte, begroeid met gras. Er stonden geen grafstenen. Soms stond er slechts een eenvoudig houten kruis. Het begraven op het kerkhof was: 'zand erover' en dan niets meer. En omdat er op kerkhoven geen grafstenen stonden, vonden er ook wel andere activiteiten plaats. Ook graasde er wel eens vee, wat, als het was verboden, de eigenaars bij ontdekking een boete opleverde.

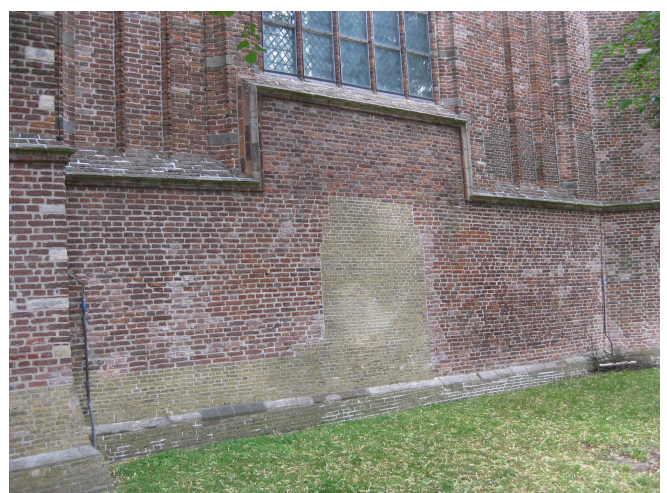
Ook het kerkhof van de Westerkerk zal aan het eind van de 16e eeuw met gras begroeid zijn geweest. Dat is op te maken uit een nog in de kerk hangend wandbord met een ordonnatie van de Schout, Burgemeesters en Schepenen uit 1594, waarop staat dat 'wie kleren te bleken legde op het kerkhof 10 stuivers boete kreeg'.

In de buitengevels van de kerk bevinden zich op 3 plaatsen dichtgemetselde muuropeningen. Het waren uitgangen die vanuit de kerk direct toegang gaven tot het kerkhof. Zie de afbeeldingen 27, 28 en 29.

Afbeelding 27

Dichtgemetselde deuropening in de noordgevel in het oostelijk deel van de noordbeuk. (afbeelding 27).

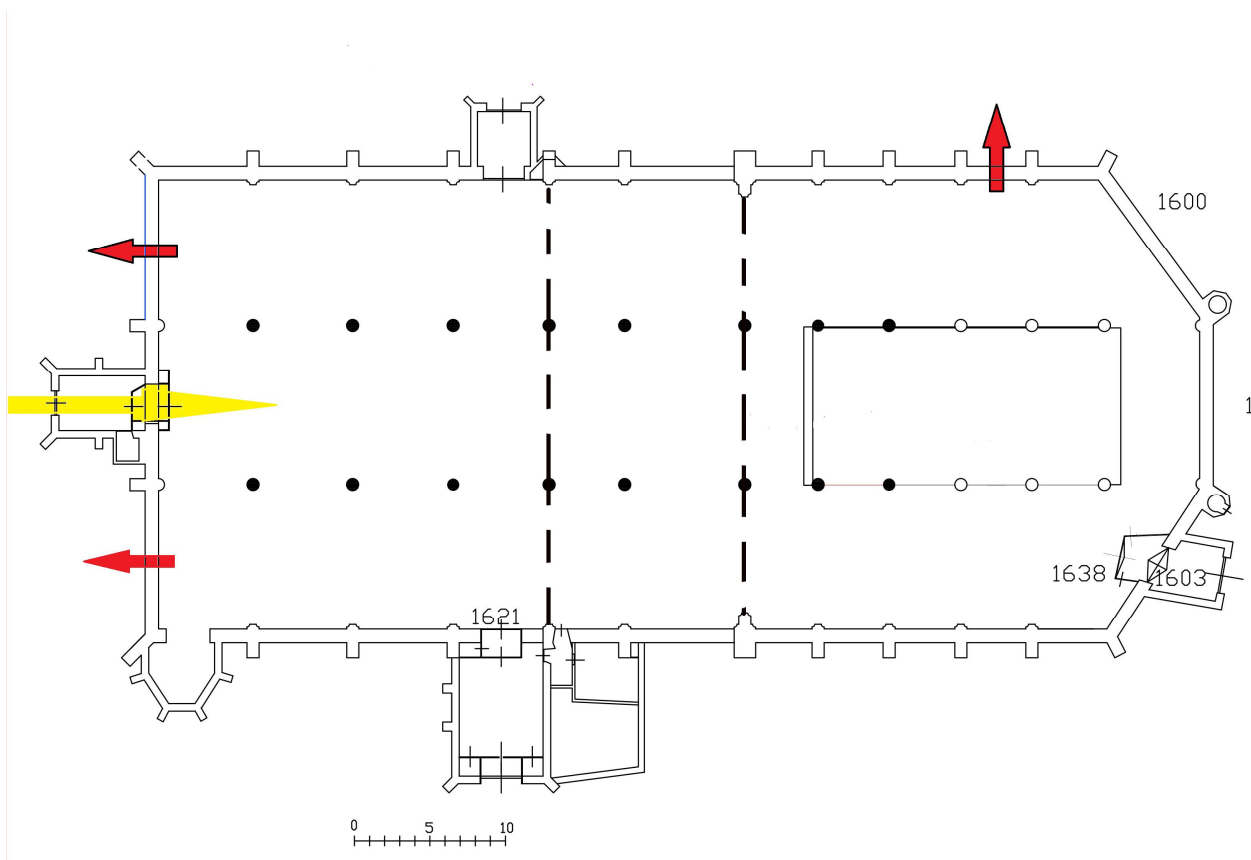

Afbeelding 28 en 29

Dichtgemetselde deuropeningen in de westgevel in de noord- en zuidbeuk.

Mogelijk hadden die openingen in de tijd vóór de Reformatie een functie bij begravingen vanuit de kerk op het kerkhof.

Het was in de katholieke periode namelijk gebruikelijk dat een uitvaart- of requiemmis voorafging aan de ter aarde bestelling. De overledene kon de kerk worden uitgebracht door een andere deur dan waardoor deze was binnengedragen.

Afbeelding 30

De kerk werd vanaf 1470 in fasen gebouwd van oost (rechts) naar west. Mogelijk bestond er al in het begin een uitgang naar het kerkhof. In de 3e en laatste fase werden ook in de westgevel 2 uitgangen naar het kerkhof gemaakt. Voor de Reformatie vormde het westportaal de hoofdtoegang van de kerk. Het oostportaal is van na de Reformatie.

Nadat buiten de stad een nieuwe gemeentelijke begraafplaats gereedgekomen was, eindigde het begraven in de kerken en op de kerkhoven bij die kerken. Op 27 januari 1831 werd Eva van Eeden als laatste op de Westerhof begraven.

Een dooddeur ?

De [Westzijderkerk](#) te [Zaandam](#) heeft een dooddeur. Naar verluidt zou de [duivel](#) de overledene vergezellen om zijn ziel op te eisen. Als de kist de kerk werd binnengedragen, durfde de duivel niet naar binnen. Hij bleef buiten wachten totdat de kist weer naar buiten zou komen. De kist werd echter aan de achterzijde de kerk uitgedragen. Door deze list miste de duivel zijn buit. (een volksverhaal)

Afbeelding 31

Aan de noordkant van de kerk is in een steunbeer een stuk natuursteen ingemetseld. Het lijkt wel een engelenkopje (zoals op het koorhek) maar omdat het sterk is verweerd kan dat niet met zekerheid worden vastgesteld. Zo'n kopje past echter niet in de begrafenisstradities van de afgelopen eeuwen en misschien zit het er al van voor de Reformatie. Mogelijk werden ter plaatse meerdere kinderen begraven.

Afbeelding 32 en 32a

Cornelis Springer maakte aan het einde van de 19e eeuw deze houtskooltekening van het westportaal van de kerk (afbeelding 32). Achter in de straat, links, zijn opstallen van het voormalige Westerklooster te zien. Springer zag de weg op die plaats afgesloten met een ijzeren poort die toegang gaf tot het toen al niet meer in gebruik zijnde kerkhof van de Westerkerk. De naam van de begraafplaats, 'Westerhof', leeft nu nog voort in de naam van een bejaardentehuis in de Westerstraat.

Op oude kaarten is te zien dat de weg in vroeger tijden geheel achter de kerk doorliep. Het is dus maar de vraag of de ijzeren poort op de plaats heeft gestaan als getekend. Van Springer is namelijk bekend dat hij, om en betere compositie te krijgen, objecten van elders in zijn tafereel verwerkte.

De ijzeren poort en de natuurstenen penanten staan nu voor de toegang naar het Noordportaal (afbeelding 32a).

11 Begrafenis van een belangrijk persoon

Een begrafenis van een belangrijk persoon bracht in de regel heel wat mensen op de been. Als voorbeeld nemen we de begrafenis van de viceadmiraal Volkert Schram in het jaar 1673. In de kroniek van Brandt en Centen lezen we daar over:

'(...) Den volgenden dag wierd ook aldaar plegtig ter aarde gebracht het lyk van den manhaften Viceadmiraal Volkert Schram, die in datzelfde zeegevecht was gesneuveld. Het Burger-veldel A. trok voor af. Daarna volgden degenen, welke de sporen, handschoenen, degen, en het wapen droegen. Vervolgens gingen achter het lyk de naaste vrienden, de Heren van 't Collegie ter Admiraliteit, met Hellebaardiers, alsmede de Heren Regenten der Stad, en ontrent de vierhonderd menschen.

Men gaf na de begraafnis vier tonnen bier aan het volk ten besten: en de Dichter H. van der Meer maakte naderhand op het afbeeldsel nan dezen onversaagden Zeeheld het volgende bijschrift (...)'.

Afbeelding 33

Rouwbord ter herinnering aan Volkert Schram. Geboren op 16 oktober 1622.

Hij was in 1673 vice-admiraal op de vloot van luitenant-admiraal Cornelis Tromp.

Gesneuveld op 7 juni 1673 in den zeeslag bij West-Kapelle.

Alhier begraven Zuidbeuk onder nr. 233.

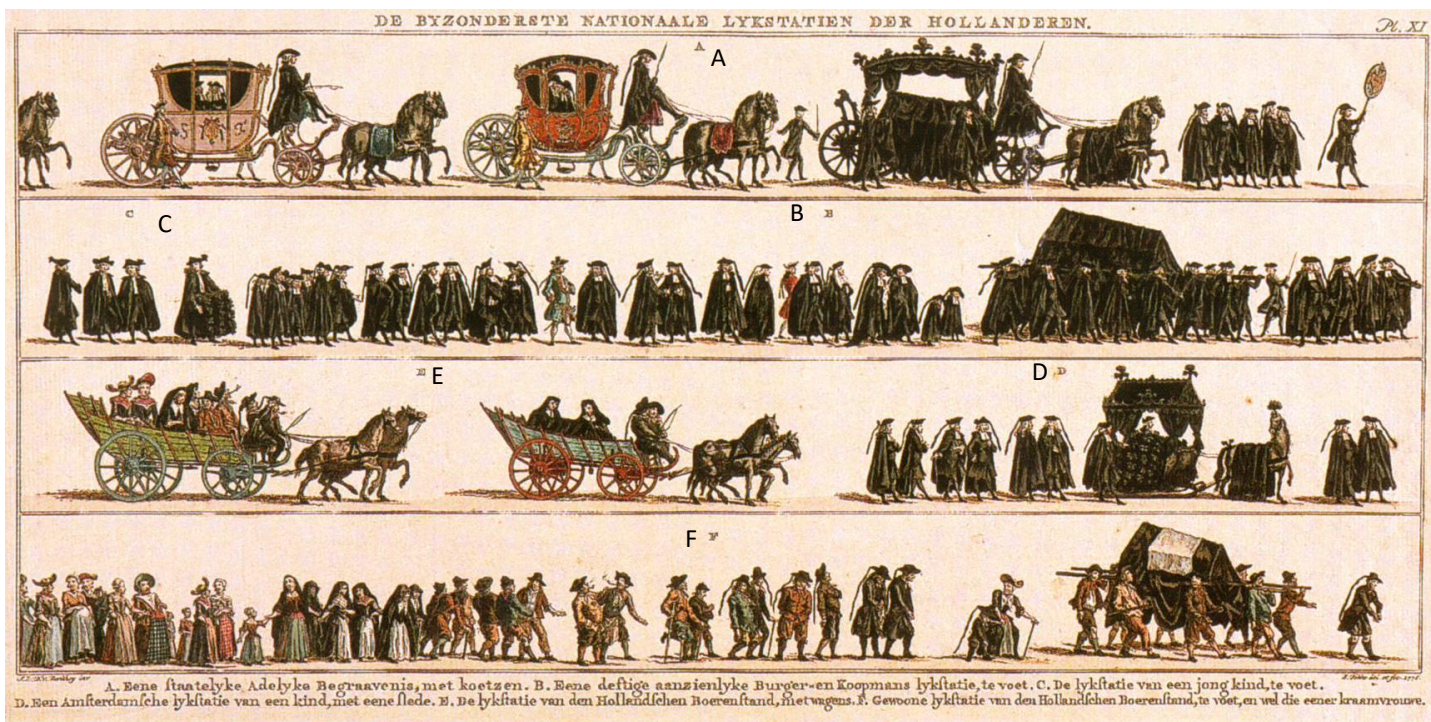
Vandaag de dag hangt dit rouwbord nog steeds in de kerk terwijl zijn graf al lang geruimd is en ook zijn dubbele grafzerk er niet meer is. We weten wel wat er op zijn grafsteen stond geschreven:

Hier leyt de grijse Schram, die in de dageraet
Van sijne sege-son, toen 't Landt hongh aen een draet,
De schrik bracht onder Fransche en Britsche waterwolven
Nu leeft hij na sijn doot, soo wijt de wat'ren golven

Ter nagedachtenis aan belangrijke personen werden soms ook wel grafmonumenten en of rouwborden in de kerk aangebracht respectievelijk opgehangen.

Die grafmonumenten zijn er niet meer. Ze zullen in de Franse tijd wel zijn verwijderd. Maar de rouwborden werden in veiligheid gebracht. Ze werden bewaard op de zolder van het stadhuis om later weer terug te keren. Ze bevinden zich nu nog zowel in de Wester- als in de Zuiderkerk.

Afbeelding 34

A. Eene staatelijke Adelyke Begravenis, met koetzen.

C. De lykstatie van een jong kind, te voet.

E. De lykstatie van den Hollandschen Boerenstand, met wagens.

B. Eene deftige aanzienlyke Burger- en Koopmans Lykstatie,

D. Een Amsterdamsche Lykstatie van een kind, met eene sleede.

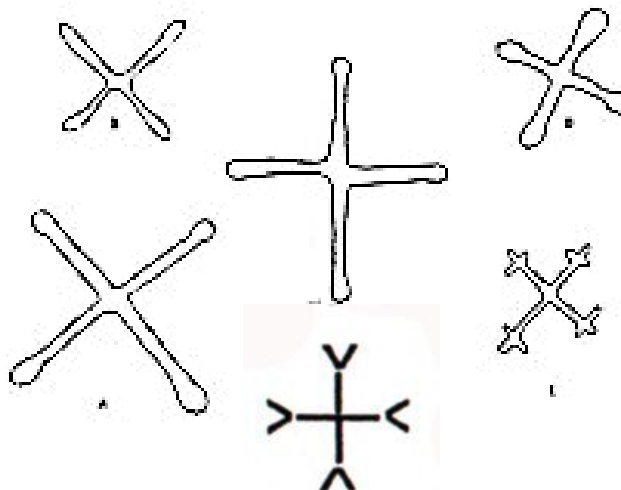
F. Gewoone lykstatie van den Hollandschen Boerenstand, te voet, en wel die eener kraamvrouwe.

De dubbele grafzerk waaronder Volkert Schram werd begraven is er niet meer. Alleen zijn rouwbord houdt de herinnering aan hem nog levendig (afbeelding 33 bladzijde 20).

Blijkbaar ontstond niet zelden onenigheid over de volgorde van de te begraven personen, met name als er meer begrafenissen op dezelfde dag plaatsvonden. Daar moesten de reglementen in voorzien. Ook toen al kregen de mensen met geld voorrang boven de minderbedeelden.

Ook de rouwstoet gaf al aan van welke rang of stand de overledene was. (afbeelding 34).

De belangrijkheid van een overledene was ook af te zien van zijn grafzerk. Ook eventuele in de kerk opgehangen rouwborden moesten het belang van de persoon aangeven en levend houden.

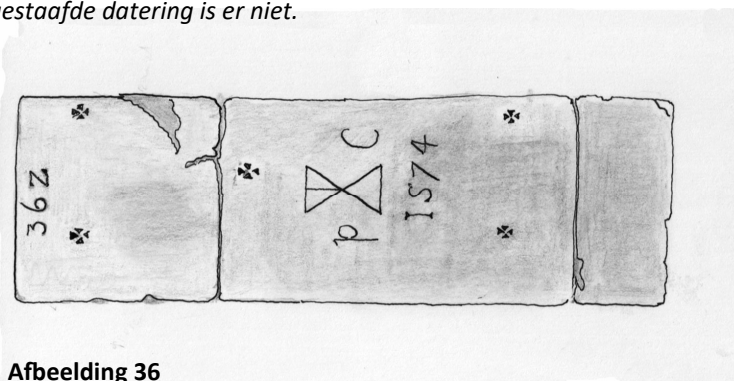

Afbeelding 35

Bij de inwijding werden meestal 5 kruisjes op een altaarsteen aangebracht. Wijdingskruisjes zijn er in vele vormen. Een met bewezen gestaafde datering is er niet.

12 Altaarstenen

Altaarbladen waren als regel van natuursteen gemaakt. Ten teken dat een altaar was ingewijd werden er (meestal) 5 kruisjes op aangebracht: 4 in de hoeken en een in het midden (afbeelding 36). Naar de wonden van Jezus aan het kruis. Zo'n steen werd in de tijd voor de Reformatie met de nodige eerbied behandeld. Werde een kerkgebouw vernieuwd dan werd de oude altaarsteen meegenomen naar de nieuwe kerk. Die stenen zijn daardoor vaak heel oud en soms zelfs afkomstig uit de eerst gestichte kerk van de parochie. In die gevallen zijn ze in de regel gemaakt van rode zandsteen.

Afbeelding 36

Deze vermoedelijk oudste altaarsteen in de kerk is gemaakt van bonte Mainzer-zandsteen. Als in 1572 in gebruik genomen als grafzerk. Het gedeelte rechts is later toegevoegd.

Ze waren in de regel afkomstig uit dezelfde steengroeven als waar ook sarcofagen vandaan kwamen. Ze zijn dan van dezelfde tijd: 800-1200 n Chr.

Nadat de altaarstenen in 1572 bij de Reformatie uit de kerk waren verwijderd vond men al gauw een nieuwe toepassing als grafzerk en soms ook wel als stoeprede. In vele oude kerken zijn ze te vinden. Men wilde in die tijd daarmee ook tot uitdrukking brengen dat de oude religie echt had afgedaan en dit symbool 'met voeten getreden' mocht worden.

Ook in de Westerkerk zijn meerdere altaarstenen te vinden. (afbeelding 38 blz. 22) De waarschijnlijk oudste altaarsteen, mogelijk afkomstig van het hoofdaltaar, is te vinden in de middenbeuk onder nummer M362. Die steen werd al in 1574, dus 2 jaar na de Reformatie, als grafzerk in gebruik genomen. Het lijkt er op, dat aan het hebben van een altaarsteen als grafzerk, in die tijd een zekere status werd ontleend. Op de rode steen op afbeelding 37 zijn namelijk 5 wijdingskruizen gezet. Maar de vorm van die kruizen is ongebruikelijk. De zerk is dan ook een 'pseudo' altaarsteen.

Afbeelding 37

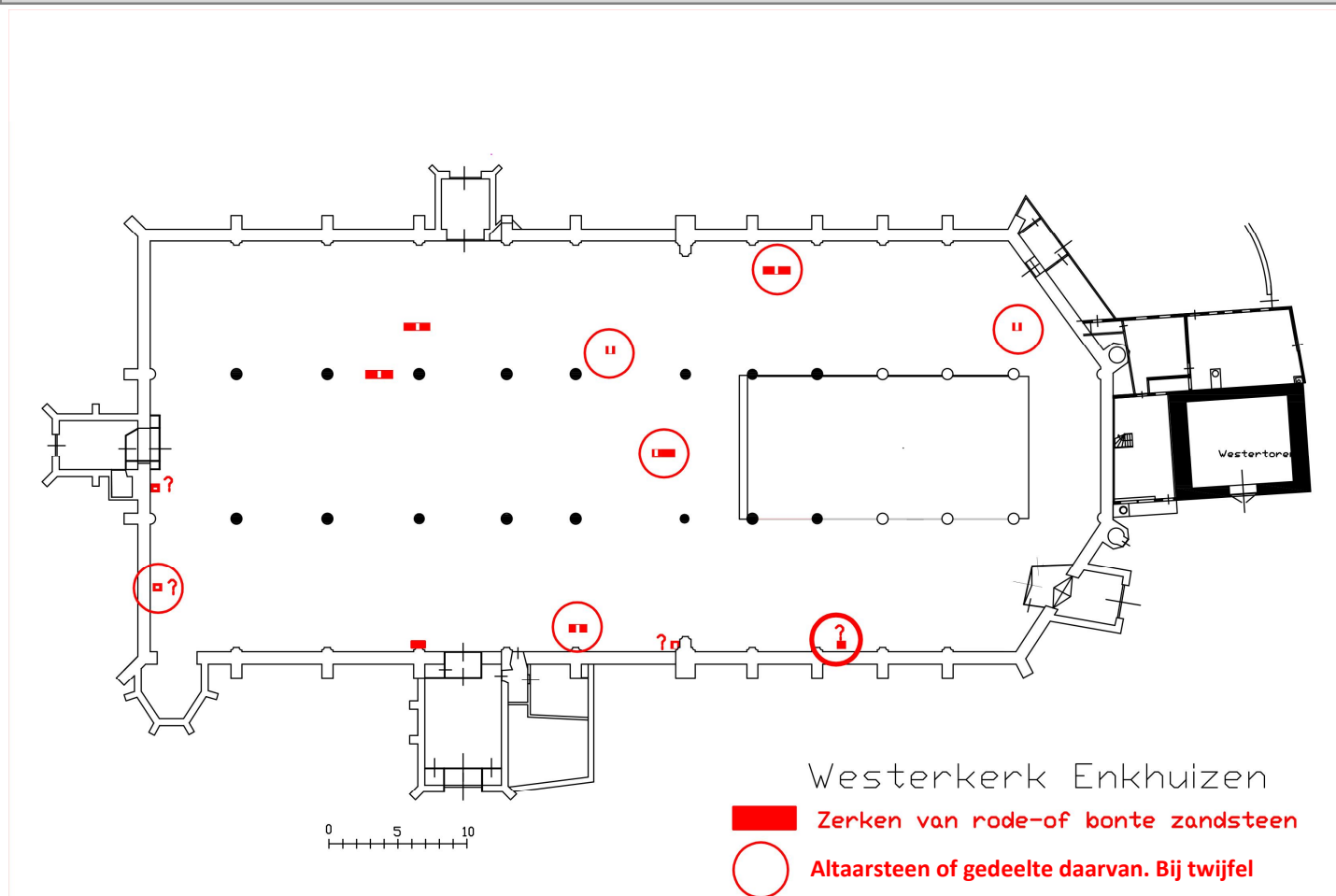
'Pseudo' altaarsteen, N375

Rode of bonte zandsteen grafzerken

Tijdens de laatste restauratie van de kerk werd een bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd door bureau Kamp-huis uit Delft.

Men vond in een van de traptorens aan de oostgevel trap treden van rode of bonte zandsteen, die van een sarcofaagdeksel afkomstig moeten zijn. Dat achtte men zeer bijzonder. De interesse naar rode zandsteen werd hiermee gewekt. Er liggen in de kerk namelijk ook meerdere grafstenen van rode zandsteen. Bekend was dat die tot de oudste grafstenen in de kerk behoren. Nader onderzoek bracht aan het licht dat op drie daarvan 5 kleine kruisjes zijn uitgebeiteld: in elke hoek een en één in het midden. Dit wijst op een hergebruik van materiaal dat tot de reformatie als altaarsteen is gebruikt (er waren in deze kerk 9 altaren).

Met de reformatie zullen de voor die tijd kostbare stenen, buiten de kerk zijn gebracht en later weer benut als grafsteen. Bij twee zerken kan de datum van dat hergebruik worden afgelezen: in de jaren 70 en 90 van de 16^e eeuw.

Afbeelding 38

In deze plattegrond zijn de zerken van rode- of bonte zandsteen in rood aangegeven. De stenen die tot de Reformatie waarschijnlijk dienst hebben gedaan als altaarsteen zijn met een cirkel omgeven. Het zijn er 7. In de meeste gevallen betreft het een deel van een altaarsteen en zijn niet alle 5 wijdingskruisjes daarop aanwezig. Bekend is dat het aantal wijdingskruisjes op altaarstenen kan variëren van 2 tot 9. Soms zijn wijdingskruisjes door slijtage echter niet meer als zodanig nog te onderscheiden.

In het westelijk deel van de noordbeuk ligt een steen die mogelijk gemaakt is van een sarcofaagdeksel. De nagemaakte altaarsteen van afbeelding 37 is niet op de tekening aangegeven.

Afbeelding 39 en 40

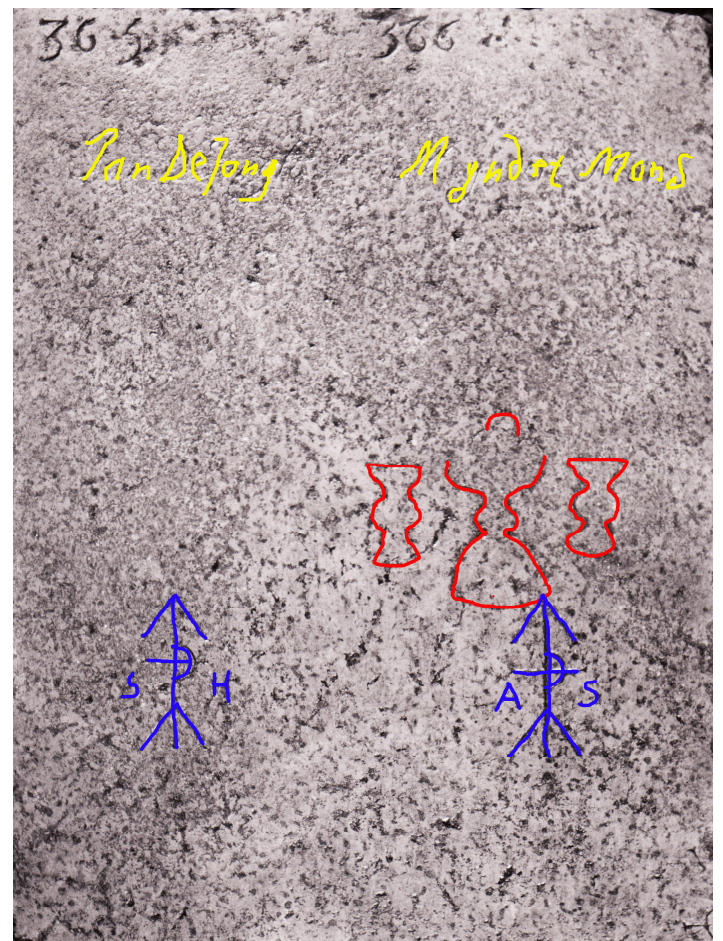
Het kruisje op afbeelding 39 komt voor op grafzerk M362. Het lijkt veruit de oudste altaarsteen in de kerk omdat dit model ook voorkomt op een altaarsteen uit een 12e eeuwse kerkje te Janum (Fr.).

Het modernere kruisje op afbeelding 40 staat op zerk N476.

Afbeelding 41

De best bewaarde grafsteen van een priestergraf uit 1566, 1568: N47.

Afbeelding 41a

Deze grafsteen (M365+366) is van witte kalksteen en sterk afgesleten. De zerk heeft ooit een priestergraf afgedekt. De miskelk is nauwelijks nog te zien en is daarom in rood geaccentueerd. Namen (geel) en de huismerken (blauw) zijn van na de Reformatie.

13 Priestergraven

Overleden geestelijken werden in de regel bijgezet in een daartoe bestemd priestergraf.

Op de grafsteen stond als aanduiding een miskelk afgebeeld, veelal met hostie en geflankeerd door schenkkannen. In de kerk zijn 3 van dergelijke zerken aangetroffen. (afbeelding 41, 41a en 41b)

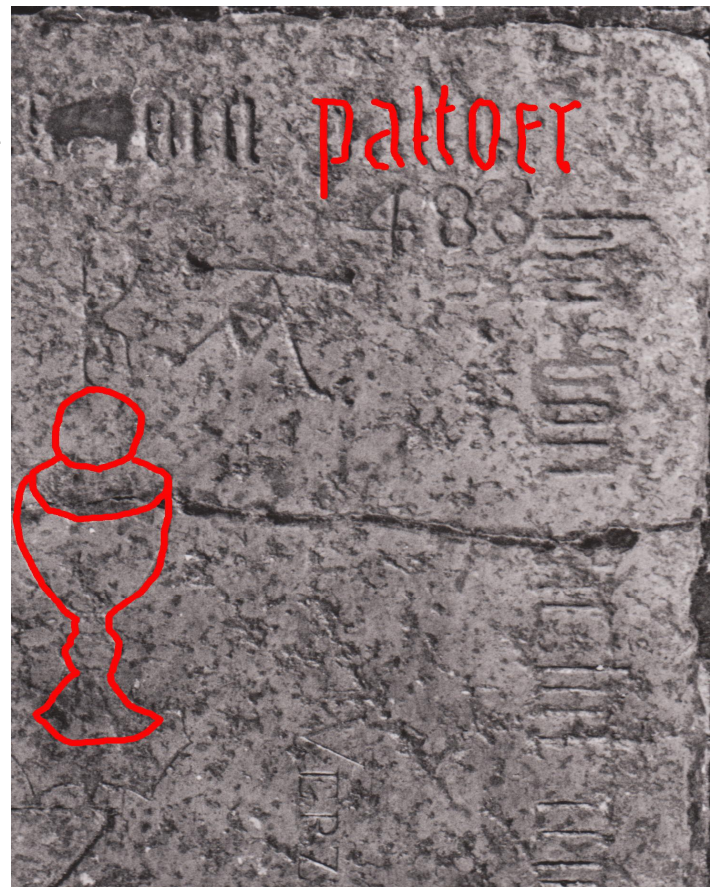
Met de Reformatie kwam aan deze gewoonte natuurlijk een einde.

De 'roomse eucharistische beeltenissen' op die zerken vormde na de Reformatie, opvallend genoeg, geen reden ze te verwijderen. Ze werden gewoon weer hergebruikt.

In het begin van de 19e eeuw was er in de kerk een graf in eigendom van de plaatselijke r.k. parochie. Daarin werden enkele overleden priesters en een vooraanstaande parochiaan begraven (afbeelding 42, blz. 24).

Afbeelding 41b

Ook op deze van oorsprong grote grafsteen van witte kalksteen staat een miskelk afgebeeld (N443). Na de Reformatie werd deze grafsteen hergebruikt en in 1612 versmald. In het randschrift komt tevens het woord 'Pastoer' voor.

Een priestergraf van na de Reformatie

Bij de Westerkerk werd tijdens een zomeropenstelling eens om informatie gevraagd over een lid van de van oorsprong Hoornse familie Carels, die in de Westerkerk werd begraven. Het ging om de jong gestorven Jacobus Johannes Carels (1785-1819), pastoor in Enkhuizen.

Gelukkig was de datum van de begrafenis bekend: 22 juni 1819. Dat vergemakkelijkte het zoeken naar bijzonderheden in het boek 'Begraafinschrijvingen 1808-1823'. Jacobus Joannes Carels blijkt te zijn bijgezet in het graf M 304 van Mr. J.R. Ruijters en Dirk Kramps. Er staat in het begraafboek geschreven: *twee pastoors nemen 3 plaatsen weg in het graf*.

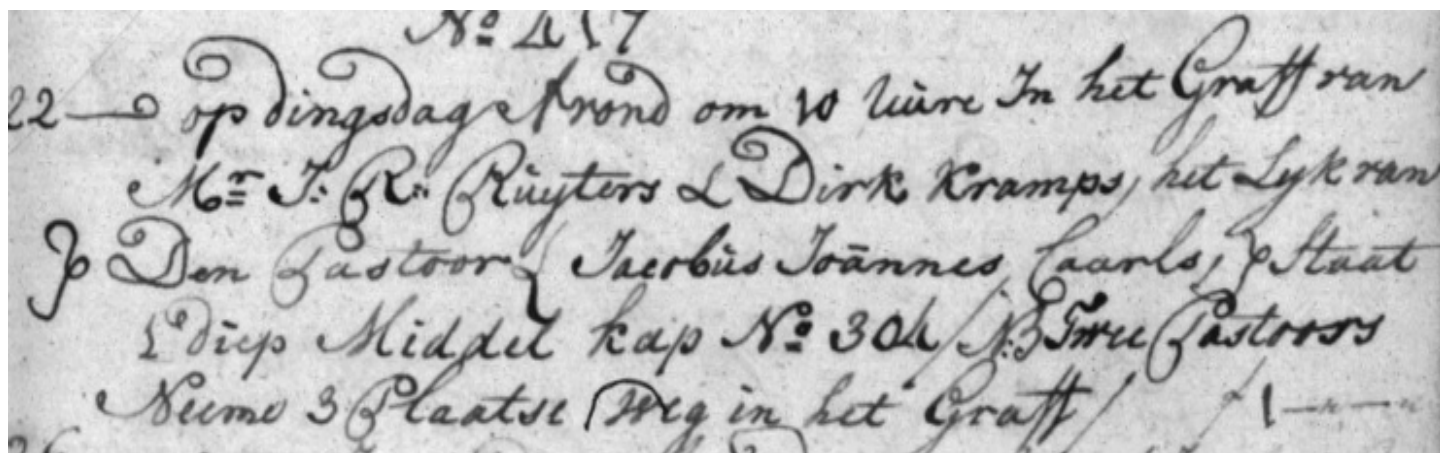
Die tweede pastoor moet Wouter Ruijters sj geweest zijn. De resten van Dirk Kramps zijn te zelfder tijd geruimd. (afbeelding 42)

Caarls en Ruijters komen voor in een lijst van officieel benoemde herders van de statie H.H. Franciscus en Ignatius (vanaf 1652). Ruijters overleed in 1811. Hij bouwde in 1776 een nieuwe schuilkerk. Dirk Kramps was toen kerkmeester. Die nieuwe kerk kwam op de plaats van een eerdere schuilkerk. Ongeveer op de plaats van de vroegere huidige (gesloten) RK kerk.

De grafsteen M 304 ligt er nog. Het is de helft van een oude dubbele grafsteen. De steen is van witte kalksteen met letters die door slijtage vrijwel onleesbaar zijn geworden. In de randtekst is nog vaag het jaartal 1569 te onderscheiden. Maar een opschrift die betrekking heeft op de laatsten die er zijn begraven ontbreekt. Net als bij zo vele andere graven in de kerk.

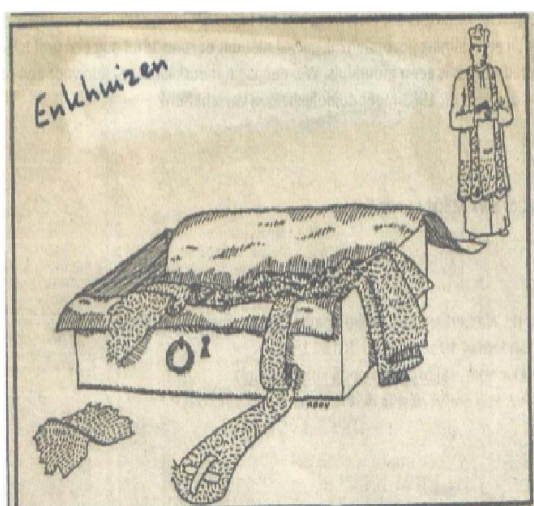
Jaren geleden las een lid van de familie Caarls nog in het Westfries Dagblad (van 1983) dat de resten van priesterkleding, m.n. de stola en het kazuifel van Pastoor Carels waren gevonden in een lade in de houten muurkluis van de kerkvoogdenkamer in de Zuiderkerk. Een bewijs dat pastoor Carels in zijn liturgische gewaden werd begraven. Die resten zijn bij een ruiming in oktober 1853 gevonden en 130 jaar bewaard in de Zuiderkerk (afbeelding 43).

Dat er in de Westerkerk een priestergraf heeft bestaan van na de Reformatie, was een verrassing. De Wester- en de Zuiderkerk waren vroeger weliswaar Openbare Begraafplaatsen maar gegoede katholieken lieten zich, naar verluid, ook wel begraven in een van de katholieke dorpen in de Streek. Maar misschien kwam dat toch minder vaak voor dan gedacht.

Afbeelding 42

In het boek 'Begraafinschrijvingen 1808-1823' van de Westerkerk staat genoteerd: 22 juni, op dinsdagavond om 18 uure In het graf van Mr J.R. Ruijters & Dirk Kramps het lijk van } Den Pastoor { Jacobus Joannes Caarls } Staat 1 diep Middelkap No 304 / N.B. Twee Pastoors Neeme 3 Plaatsen weg in het Graf /

Afbeelding 43

De in een lade bewaarde liturgische kleding van de in 1819 in de Westerkerk begraven pastoor Caarls. Een afbeelding uit het Westfries Dagblad (1983).

Er werd in en om deze kerk begraven van ca. 1500 tot 1830. Gedurende die tijd traden er meerdere keren veranderingen op in de heersende begraafcultuur. Met name de Reformatie, het verloop van het aantal inwoners, de toe- en afnames van de plaatselijke welvaart en een veranderende moraal, waren daarop van invloed. Het aantal 'eigen graven' en daarmee de keus voor begraven in de kerk of op het kerkhof hingen daarmee samen.

Veranderde regelgeving maakte uiteindelijk in het begin van de 19e eeuw een einde aan eeuwenoude begraaftradities.

Dit werkstuk is nog niet klaar!

Er wordt hierbij samengewerkt met Cees Groot. Cees bestudeert de begraafboeken vanaf het jaar 1630 tot in 1830 en verwerkt alle gegevens in zijn computer om er nieuwe gegevens- aan te ontlenu en conclusies te kunnen trekken. Een heel grote, unieke en interessante klus. In januari 2017 berichtte Cees nog: 'Ik heb nu 15.700 begravingen in de PC staan. Nu nog maar 19.000 te gaan'.

We wachten met spanning af.

Wordt vervolgd!

14 Inhoudsopgave

bladzijde

1	Voorgeschiedenis	2
2	Begraven in de kerk	3
3	Grafmerken en opschriften	4
4	Begraafvakken in de kerk	5
5	De graflegger uit 1580-1600 nader bekeken	6
6	Een tekort aan graven	8
7	De grafnummering wordt ingevoerd	9
8	Onderhoud zerkenvloer	10
9	Reglementen bij het begraven	13
10	Begraven op het kerkhof	17
11	Begraafenis van belangrijke personen	19
12	Altaarstenen	21
13	Priestergraven	23
14	Inhoudsopgave	26
15	Toelichting op afbeeldingen	27
16	Bronnen	27
17	Archieven voor onderzoek naar 'begraven in de Westerkerk'	28
18	Boeken Semeijns de Vries van Doesburg (SVD)	30

BIJLAGE 1 **31**

*Resolutie voor de koster en gravenmaker van de gereformeerde kerk binnen Monnickendam,
van 13 juli 1754*

BIJLAGE 2 **33**

Nog meer instructies voor de koster / doodgraver, van 20 oktober 1759.

BIJLAGE 3 **35**

Lijstje salaris voor den koster en gravenmaker in de Gereformeerde kerk binnen de Stadt Monnickendam, van 20 oktober 1759.

15 Toelichting op afbeeldingen

Afbeelding op de omslag, een begrafenis in de St. Laurens- of Grote Kerk te Alkmaar, Lambert Doomer 1692,
Teylers Museum

Afbeelding 1, foto van Aart van Wijk.

Afbeelding 3, tekening uit het boekje 'de Huismerken', Mr. H. Reydon, 19xx.

Afbeelding 4, tekening door Elly Faber.

Afbeelding 23, *Het interieur van de Nieuwe Kerk in Delft met het graf van Willem de Zwijger*,
Hendrick Cornelisz. van Vliet, 1665, particulier bezit (?)

Afbeelding 24, *Interieur van een protestantse gotische kerk met grafdekker*, Jan de Groot, 1698 - 1776 ,
Rijksmuseum.

Afbeelding 26, stadplattegrond Lucas Wagenaar 1577.

Afbeelding 32, Houtskooltekening Westportaal Westerkerk, Cornelis Springer, particulier bezit.

Afbeelding 34 Uit: J. le Francq van Berkhey, *Natuurlijke historie van Holland*, 1776. (Atlas van Stolk).

Afbeelding 36, tekening door Elly Faber.

Afbeeldingen 41a, 41b, foto's van Co Steltenpool, gemaakt in opdracht van het kerkbestuur NH-Gemeente
voor de aanvang van de restauratie in 1998.

16 Bronnen:

De Historie van Enkhuizen, Gerard Brandt, 1666. Vermeerderd door Sebastiaan Centen, 16xx.

Beschrijving van de St. Gomarus- of Westerkerk en de St. Pancras- of Zuiderkerk te Enkhuizen, D. Brouwer, 19xx

De Huismerken, Mr. H. Reydon, 19xx

Zerkenvloer Westerkerk, Peter Bakker, vermoedelijk 1997.

Foto's gehele zerkenvloer Westerkerk, Co Steltenpool, ca 1997

DVD met verzamelde informatie over de graven in de Westerkerk, Jan Doedes, 2004,2005, 2006.

Grafzerken Westerkerk Enkhuizen, Thijs Postma, website www.thijspostma.nl

Graven en begraven in Monnickendam tot 1830, Ds. C.A.E. Groot; website Oud Monnickendam
www.oudmonnickendam.nl en ook jaarboek 1998

Proeve tot bepaling der Nommers van de oudste graf-legger der Westerkerk door vergelijking met de legger van 1630,
Semeijns de Vries van Doesburg, 18xx.

Graven spreken, o.a. Peter Bitter, Hilversum Verloren 2013.

Vroeg Middeleeuwse en zandstenen sarcofagen in Friesland en elders, D. Martin, Drachten, 1957

17 Archieven voor onderzoek naar 'begraven in de Westerkerk'

<https://www.familysearch.com>

Boeken:

Begraven 1584-1598, 1613-1839	Nederl. Hervormd
Begraven 1621-1839	Nederl. Hervormd
Begraven 1649-1753	Nederl. Hervormd
Begraven 1678-1851, 1630-1648	Nederl. Hervormd
Begraven 1739-1805	Alle gezindten
Begraven 1754-1831, 1788-1805	Nederl. Hervormd
Begraven 1788-1831	Nederl. Hervormd
Begraven 1806-1811	Alle gezindten
Begraven 1806-1827	Alle gezindten

www.westfriesachief.nl

Zoeken in genealogische bronnen op de zoekterm 'Enkhuizen' geeft 138 brontitels.

Verdere uitsplitsing op de volgende soort bronnen levert:

1. DTB Begraven 25 boeken Wester- en Zuiderkerk
2. DTB Impost op bergraven 11 boeken Wester- en Zuiderkerk
3. DTB Legger van begraven 5 boeken 3 boeken Westerkerk, 2 boeken Zuiderkerk
4. DTB Transportboek van graven 2 boeken Wester- en Zuiderkerk
5. DTB Overige bronnen 6 boeken 2 boeken 'Grafrechten'

In detail:

1 DTB Begraven (in de Westerkerk en Zuiderkerk)

(Er moet nog worden nagegaan welke van de onderstaande boeken op de Westerkerk betrekking hebben)

- 1 Begraafinschrijvingen Enkhuizen 1584-1597
- 2 Begraafinschrijvingen Enkhuizen 1630-1648
- 3 Begraafinschrijvingen Enkhuizen 1649-1660
- 4 Begraafinschrijvingen Enkhuizen 1661-1669
- 5 Begraafinschrijvingen Enkhuizen 1670-1678
- 6 Begraafinschrijvingen Enkhuizen 1679-1697
- 7 Begraafinschrijvingen Enkhuizen 1698-1716
- 8 Begraafinschrijvingen Enkhuizen 1717-1753
- 9 Begraafinschrijvingen Enkhuizen 1754-1800
- 10 Begraafinschrijvingen Enkhuizen 1800-1831
- 11 Begraafinschrijvingen Enkhuizen 1754-1827
- 12 Begraafinschrijvingen Enkhuizen 1774-1830
- 13 Begraafinschrijvingen Enkhuizen 1774-1833

14	Begraafinschrijvingen	Enkhuizen	1788-1797
15	Begraafinschrijvingen	Enkhuizen	1795-1800
16	Begraafinschrijvingen	Enkhuizen	1800-1805
17	Begraafinschrijvingen	Enkhuizen	1805-1808
18	Begraafinschrijvingen	Enkhuizen	1808-1823
19	Begraafinschrijvingen	Enkhuizen	1823-1830
20	Begraafinschrijvingen	Enkhuizen	1827-1831
21	Begraafinschrijvingen	Enkhuizen	1788-1830
22	Begraafinschrijvingen	Enkhuizen	1788-1831
23	Begraafinschrijvingen	Enkhuizen	1806-1827
24	Begraafinschrijvingen	Enkhuizen	1797-1809
25	Begraafinschrijvingen	Enkhuizen	1810-1812

2 DTB Impost op begraven (in de Wester- en Zuiderkerk)

Impost op begraven = eind 17e eeuw ingevoerde heffing op overlijden door de overheid, via de gravenmaker

() Impost op begraven 1703-1718

() Impost op begraven 1719-1724

() Impost op begraven 1725-1729

() Impost op begraven 1726-1729

() Impost op begraven 1739-1747

() Impost op begraven 1748-1759

() Impost op begraven 1760-1770

() Impost op begraven 1771-1781

() Impost op begraven 1782-1796

() Impost op begraven 1797-1805

() Impost op begraven 1806-1811

3 DTB Legger van begraven (in de Westerkerk)

(66) Legger van graven 1580-1600: vermelding van eigenaren en wijzigingen van tenaamstelling

(67) Legger van graven 1620-1782: vermelding van eigenaren en wijzigingen van tenaamstelling

(68) Legger van graven 1782-1831: vermelding van eigenaren en wijzigingen van tenaamstelling

4 DTB Transportboek van begraven (in de Wester- en Zuiderkerk)

(71) Transportboek van graven 1678-1780

(72) Transportboek van graven 1780-1851

5 DTB Diverse bronnen

() Grafrechten 1774-1808

() Grafrechten 1774-1796

18 Boeken van Semeijns de Vries van Doesburg (SVD)

Bij deze boeken is gebruik gemaakt van stukken die aan het eind van de 19e eeuw aanwezig waren in het stedelijk archief van Enkhuizen. Enkele genoemde boeken zijn:

Boek 28 vanaf blz. 140

Grafschriften (grafmerken) enz. op de graven

Bepaling van de nummers van de oudste graflegger van de Westerkerk 1575 – 1584 in boek 30 blz. 64 door vergelijking met de legger van 1630 in boek 37.

Boek 30

Opgenomen is de graflegger Westerkerk 1580 – 1600 (volgens SVD 1575 – 1584).

Achter elk graf staat in potlood het na 1612 aan het betreffende graf gegeven grafnummer.

In de originele legger is het oude handschrift (vooral de namen van de eigenaren van graven) moeilijk tot niet leesbaar. De namen in de boeken van SVD zijn dat wel.

Op blz. 59, de laatste blz., aantekeningen van de aliansen van alle namen uit de boeken SVD 37, 41, 47, 48, 49 en 57 alsmede de Historie van Enkhuizen.

Boek 37

Aantekeningen uit het stedelijk archief van Enkhuizen.

Complete latere graflegger van de Westerkerk met vanaf blz. 130 alle voorkomende namen in alfabetische volgorde.

Ps: Op het eerste blad staat:

Voor overdracht van eigendom der graven zie boek (SVD) 43, 44, 30 & 46.

Voor begraven tussen 1630-1830 zie de boeken (SVD) 31, 32, 33, 34, 35 & 36.

Voor grafschriften op de zerken zie boek (SVD) 28.

Boek 38

Aantekeningen uit het stedelijk archief van Enkhuizen.

Graflegger Zuiderkerk

Aantekeningen uit het OAE: Kerkemeesters, Kerkerekeningen maar ook: geschutgieters, Klokkestellers, Organisten, Voorzangers, Capiteins, zwaard van Bossu, Notarissen, alsmede een alfabetische lijst van in boek 38 voorkomende namen.

Boek 56

Zegel en grafmerken voorkomend in de archieven van de stad Enkhuizen

BIJLAGE 1

Resolutie voor de koster en gravenmaker van de gereformeerde kerk binnen Monnickendam, van 13 juli 1754:

'De Heeren Burgem. (Dirk) Boon, Mr. Willem Houting en Nahuijs benefens de Heeren vroedschappen Minnen en Roos hebben ingevolge en ter voldoening van de resoluties Commissoriaal van dato den 6 Jan. 1754 geexamineert 't Concept reglement waar na de koster en gravenmaker in 't begraven der dooden als anders sijn zouden hebben te gedragen en sijn de gemelden Heeren eenpariglijk van adviesen sijn om aan de Coster voor een reglement ter hant te stellen 't volgenden:

Reglement waar na de Coster zich zal hebben te gedragen omtrent het begraven der dooden in de kerk 't zij de klokken daarover geluyt werden dan niet, gelijk meede wegens 't begraven op 't kerkhoff, als ook op't regt en betalen van de Legersteden, wanneer dat er een lijk buijten dezès Stads Jurisdicte werd getransporteert om in een andere kerk begraven te werden.

Alzo men van tijd tot tijd ondervonden heeft dat bij het begraven der dooden dikwijls ter zaaken van den voorrang onder der overleedens vrinden en naastbestaanden de moeilijkheden en daaruit voorkomenden confusien (verwarring) sijn ontstaan, soo is dat de Heeren Burgemeesters en de Kerkmeesteren daar in willenden voorsien en dezelve zo veel mogelijk voorkoomen, goetgevonden hebben een sekeren vasten voet en ordre dienaangaande te beraamen en te arresteeren bij deesen, namentlijk dat generaliter zal vast gesteld werden dat de lijken welken in de kerk begraven werden, sullen voorgaan voor diegeene welke op 't kerkhof begraven worden, alschoon deze laatsten eerder gestorven waren.

Indien daar twee lijken op een dag in de kerk begraven werden over welke geen van beijden de klokken werden geluyt, zoo zal dat lijk voorgaan waarvan aan de Coster eerst 't billiet van aangevingh ter begraavingh sal vertoond sijn.

Maar indien de klokken werden geluyt, soo moet dat lijk voorgaan over welke men 't luyden der klokken geordonneert heeft en over beide de lijken de klok sullende werden geluyt, soo sal dat lijk eerst begraven worden over welke deselve 't langste sullen luyden, te weten op de eerste ordre dien aangaande gegeven sonder dat de Coster de Provocatie van den eene of andere sal mogen admiteeren (toegeven) maar stiptelijk opserveeren de eerste ordre dien aangaanden gegeven en sijn daar na Presiese reguleeren omtrent de rang en ordre van de begrafenis.

En soo omtrent twee lijken op eenen dag te begraven gelijke ordre tot het luyden der klokken mogten werden gegeven, sal hij in sulke gevallen sig adresseren (wenden tot) aan den President kerkmeester die hem alsdan zal ordonneeren te gaan aan beijden de sterfhuisen ten eijnden aldaar aan de vrinden die gelijke ordre te communicereen en haar af te vraagen of deselve genegen sijn langer en wel bepaaldelijk hoe veel langer sijn sulks begeeren te laten luyden, zonder des eenen ordre aan den anderen bekent te maken en die in sodanige gevallen bevonden wert ordre tot 't langste luyden gegeven te hebben of in de Hoogste Classen hier gebruikelijk zal werden geprefereert sonder verder verschil ofte provocatie te admiteeren, alschoon de vrinden van de anderen zijde dan ook dergelijken ordre ofte selven langer wilden geeven, tenzij de wedersijdse vrinden gelijke ordre tot het luyden der klok geliefde te geeven, dat in dien gevallen die welke tot een douceur aan de kerk boven 't luyden van den Clok den tijd van twee uren alsoo de klok op eenen stont niet langer dan twee uren sal mogen luyden, de somma van dertig gulden wilden betalen in welk geval de sodanigen sal gepermitteert sijn eerst te werden begraven. Maar als de vrinden van de wedersijdse lijken ieder dertig guldens boven 't luyden der klok de tijd van twee uren komen uijt te looven, sal in sodanige gevallen voorgaan die 't eerst 't billiet van 't regt van begraven aan de Coster of doodgraaver zal hebben vertoont, mits egter dertig guldens aan de kerk boven de vier en twintig gulden voor 't luyden van de klok den tijd van twee uren te betaalen.

Met het begraven der dooden op het kerkhof sal voortaan mede deze voet en ordre gehouden werden, dat twee lijken aldaar op eenen dag werdende begraaven, dat lijk ook insgelijks sal voorgaan waarvan aan de Coster eerst 't billiet van aangeving ter begraaving, gelijk reeds gezegd is sal sijn vertoont.

Omtrent 't luyden der klokken zal werden geobserveert dat deselve niet minder als een uur en niet langer dan twee uren zal mogen luyden. (..)

Voorts hebben de Heeren Burgemeester en kerkmeesteren geordonneert dat soo iemand in deese stad ofte Jurisdicte komt te overlijden en men deselvs lijk in een andere kerk buijten de jurisdicte wil doen begraven, in sulken gevallen daarvoor aan de kerk sal moeten betaalen het regt van een legerstee van een kerkelijk graf, soo de overledene geen eijgen graf in de kerk gehad heeft of nagelaten, maar een eijgen graf hebbende en egter buijten de stad te werden begraaven zal nochthans gehouden sijn 't regt van de Legerstee voor sijn graf te betaalen.

En zal de Coster in zulke gevallen voor desselvs moeijten ofte alle andere presensies miets meerder mogen vorderen dan eens een gulden.

Nogh is bij de Heeren voornoemd goetgevonden en verstaan dat voortaan ten behoeve van de kerk sal werden gevordert en betaald voor de legerstede: (volgen de prijzen van de graven, zie onder).

Over welk reglement sijnde gedelibereert is na alvoorens de gecommiteerden te hebben bedankt voor haar genoomen moeijten gedaan Rapport en uitgebragt advies verstaan en geresolveert om met 'selven in allen deelen te conformereen en het te sonsenteeren in een finale resolutie soo als sulks geconsenteert wert bij desen.

Accordeeren met het resolutieboek voornoemt'.

Was getekent Nicolaas Bruijn. (Einde reglement).

Comm: Blijkbaar was er nogal eens onenigheid over de volgorde van de te begraven personen, met name als er meer begrafenissen op dezelfde dag plaatsvonden. Daarin voorziet dit regelement. U merkt, ook toen al kregen de mensen met geld voorrang boven de minderbedeelden.

In het regelement wordt gesproken over een biljet van aangifte van overlijden. Dat biljet luidde als volgt:

'Ick ondergeschreve verklaere bij desen, in gevolge van de Ordonnan-tie op't Middel van Begraven geémaneert (voortvloeiende uit), aengevinge te doen van 't Lijck van (naam) als gehoorende onder de classis van (klasse) guldens, om dien conform 't voorsz recht te voldoen. Gedaen (volgt datum)

Ontvangen bij mij, Secretaris van de bovengemelte, (volgt bedrag).

Huijden , den (datum)...

BIJLAGE 2

Nog meer instructies voor de koster/doodgraver.

In 1759 is er opnieuw een instructie opgesteld voor de koster/dood-graver. Uit deze instructie wordt duidelijk hoe veelomvattend zijn taak was en wat het werk hem aan inkomsten opleverde.

Artikel 1:

'De gravenmaker sal gehouden zijn pertinent register te houden van alle de leegersteeden die hij in de kerk om dooden in te leggen zal komen te openen, 't zij of de graven eenige particulieren of aan de Kerk toebehorende. Mits die zoo weijnig tijd open te laten staan als doenlijk is, ende de graven in't maken wel te beschoeijen (de zijkan-ten moesten worden gestut), dat die op zijde niet komen uijt te spatten, werden de diepte gerekent 3 diep - 5,5 voet; 2 diep - 4 voet en 1 diep - 2,5 voet, sullende op sondagen geen graven in de kerk mogen openen of open te laten leggen, nog ook geen dooden te mogen laten begraven dan alleen na de predica-tien.

Ook sal deselve geen lijken mogen laten begraven dan voor dat hem vertoont is een billiet waar bij komt te blijken dat het regt van be-graven is voldaan geworden.

Artikel 2:

De gravenmaker zal ook gehouden zijn telkens wanneer een lijk in de kerk is begraven op den legger en onder dien nommer waar't sel-ve is gelegd af te schrijven en aan te tekenen, wie en wanneer is begraven en dat tot hoe lange daar drie lijken in gelegd zijn als wanneer 't selve voor vol zal werden geree-kent en wanneer iemand zijn graven die vol zijn wil laten schoonmaken, zal hij zulks gedaan hebben-de, dat op de legger afschrijven en als dan weeder van vooren aan schrijven die daar in begraven werden. En soo vervolgens wanneer sulks gedaan wert.

Artikel 3:

De coster of gravenmaker sal telkens als er gepredikt zal werden de kussens in de gestoeltens voor de predicatien moeten opschudden en de boecken behoorlijk op zijn plaats leggen en ook zorg dragen, dat geen derselve van de gestoeltens, 't zij op sondagen off in de week werden weggenomen of door anderen gebruikt.

Artikel 4:

Van gelijken sal deselve Coster gehouden zijn de stooven met vuur in de gestoeltens der Heeren en in de olij-pot te setten. Des son-daags twee maal daags en in de week dan, wanneer gepre-dikt wert, begin-nende met den eersten november en eindigend met half april, en wat aanbelangt de stooven der vrouwen, die van den eersten september tot den laatsten april son-dags 's morgens en 's namid-dags met vuur zal moeten voorzien, ook in de week wanneer er gepredikt zal wer-den en des somers en in de voor of natijd van 't jaar, wanneer het kout is, meede een weijnig vuur daar in te doen, dogh warm sijnde, de koude stooven voor de stoelen te setten. Daar bij behooren ook de kaarssen op de kronen en op de gestoeltens, van den 1e novem-ber tot den 1e maart, in de week voor kerktijd des avonds op te steeken en verder in 't voor of najaar waneer 't donker begint te worden bij den predicant, voorzanger en daar het verder nodig sal bevonden werden kaarssen te plaatsen, als meede in de beijde portaaln in de lantaarns. En voor 't uijtgaan van de kerk in de week een kaars op een behoorlijke blaker bij't sacreti voor de diaconen om haare gegaar-de gelden te kunnen bergen, item des son-dags wanneer 't onder de catechisatie begint donker te worden meede behoorlijk ligt aldaar te plaatsen, als meede vuur in den stooven voor den predicant, ouderling diacon en voorzanger, en na gedaane predicatien of categesatien 't ligt behoorlijk uijt te doen als meede al het vuur uit de stooven en daarmede alle voorsigtigheid te gebruiken.

Artikel 5:

Insgelijks sal deselve gehouden zijn ten allen tijden als het van nooden weesen sal en insonderheijt na gedane predicatien de kerk schoon te veegen, als meede beijde de portalen en alle vuile en onreijne plaatsen, soo in de kerk, de portaaln als daar buijten, mitsga-ders de waterplaats en wat verder de kerk en straat voor de kerk aangaat na behooren te reijnigen, ook meede de kerkekamer en al wat tot de kerk is behorende, item wanneer de kerk wert schoongemaakt behoorlijk opsigt op de arbeidsheden te houden, dat ordente-lijk komen te werken in welke gevallen hij daartoe van de Heeren kerkmeesteren werden gesalarieert.

Artikel 6:

De gravenmaker zal gehouden zijn, de graven, welke in de kerk op deze of gene plaats komen in te vallen op te breeken en deselve met sant weeder aan te vullen en regt te leggen soo als het behoort.

Artikel 7:

De gravenmaker zal de sarken of steenen, welke hij komt te ligten behoorlijk op rollen leggen, voorsigtiglijk daarmee te werk gaan en voor so veel mogelijk is, Sorge draagen dat die niet komt te breeken en die geenen welke gebrooken zijn, wanneer een graf komt te openen of digt te leggen de stukken bij de anderen te voegen.

Artikel 8:

De gravenmaker zal gehouden sijn de dooden, welke hij op het kerkhoff sal doen begraaven soo digt bij den anderen te voegen als mogelijk is, sullende de graven, wanneer eem lijk daarin is begraven ten eerste weder digt gegooijt moeten werden, ten tweeden daar twee lijken op eenen dagh begraven werden en daar meede geplaatst moeten werden, in welk geval sulks sal mogen geschieden en dan weder digt gemaakt werden.

Ook sal den gravenmaker gehouden sijn 't kerkhoff van onkruijt behoorlijk cnap en schoon te houden.

Artikel 9:

De gebeente van de verstorvenen menschen sullen onder in 't graf begraven werden, ten waren eenige particulieren vinden 't selve anders ordonneeren die den gravenmaker daarinne ten diensten zal moeten staan ofte anders in het beenenhok.

Artikel 10:

De gravenmaker en Coster zal gehouden sijn om allen maanden op den eersten dagh na't expireeren van ijder maand volgens de ordon-nantien op 't Collateraal van 't trouwen en begraaven, aan de heer hoofdofficier in der tijd en ter secretarije deeser stad bezorgen een nette lijst van de dooden, soo in de kerk als op 't kerkhoff in de laatste maand begraaven, als meede aan den president weesmeester in der tijd volgens de ordonnantie van de weeskamer en sig informeeren of diegeenen die bij hem begraven werden, kinderen komen na te laten als wanneer hij agter de naamen van die persoon ofte perso-nen zal moeten stellen: kinderen.

Artikel 11.

De coster en gravenmaker sal ook gehouden en verplicht weesen de heeren kerkmeesteren wanneer die vergadert sijn, als mede den Kerkeraad, Diaconen en verdere Collegien die daar gewoon sijn te vergaderen altijd op te passen en te doen dat geenen hem door haar zal worden geordonneert als meede gedurende die vergaderingen altijd bij en aan de kerk te blijven.

Artikel 12:

De coster en gravenmaker zal hem ten opsigten der rang in het begraven als mede de onkosten van de leegersteeden voor de kerk soo van eijgen als kerken graven, soo in de kerk als op 't kerkhoff, mitsgaders 't loon van klokluijden moeten reguleeren, naar de Resolu-tie bij de heeren burgemeesteren en vroed-schappen deeses stads genoomen op den 13 julij 1754, die aan hem, beneffens deesen zal werden ter hand gestelt en telkens wan-neer de klok moet worden geluijt onder het ter aarden bestellen van een lijk de klokkeluijder behoorlijk waarschouwen.

En nadien in de voorgemelde resolutien niet en is geinsereert (vastgelegd) hoe veel den Coster en Gravenmaker ten behoeven van de kerk boven sijn salaris dat hierna zal werden gereguleert: Voor en van een roef (7) op de kist, die van de kerk wert gestuurt, sal moeten eis-schen, soo wert bij de heeren burgemeesteren en kerkmeesteren daar toe gestelt een somma van ses stuivers en oversulks het reglement en de Resolutien van 13 julij 1754 hiervoren genoemt daar meede geamplieert (aangevuld).

Artikel 13:

De Coster sal alle Jaaren van die genen die in de olijpot plaats genomen hebben of nogh neemen sullen, waarvan hij notitie sal houden, moeten vorderen, te weeten van Nieuwjaar tot Nieuwjaar een somma van vier guldens, soo nogthans dat diegenen die na Nieuwe Jaar inkoomen na maate van de tijd moeten voldoen en na Nieuwe jaar daaruijt gaande of komende te overlijden den vollen som moeten betalen of door haare erfgenamen betaalt werden.

Artikel 14:

De coster sal ook voor stoovengelt van de vrouwen, te reeke-nen van Maij tot Maij, moeten vorderen een somme van twee guldens en welke gelden gelijk ook die van de olijpot hij op sijn tijd van de respectieve luijden zal moeten ophaalen en insaam-elen en sulks aan de heeren Kerkmeesteren wanneer sij dat sullen regureren overhandi-gen, waar voor hij voor sijn moei-te sal werden toegevoegt van ijde-re gulden twee stui-vers. (In de 17e eeuw heette deze verdienste de 40e penning)

Artikel 15:

De Coster en Gravenmaker sal ook alle vierendeels jaars, wanneer de heeren kerkmeesteren dat komen te requireren, moeten doen reke-ningh van sijn ontfangh van de Legersteeden, zo van eijgen als kerke graaven, mitsgaders van 't klokke-luijden en Roefgelden en na gedaan-e rekeninge onder quitantie die pennin-gen aan de heren kerkmeeste-ren overgeven, voor welke moeijten hij sal komen te genieten van ieder gulden een halve stuijver.

Artikel 16:

De Coster en gravenmaker sal voor tractement genieten een somma van twee en vijftig guldens 's jaars, mitsgaders vrij vuur en ligt, beusems, feijlen en huijshuur en daar boven soodanige emolu-menten als hier agter in een lijst sal werden ter needer gestelt. (Voor 1677 was het tractement f 21,-)

Artikel 17.

Voorts reserveeren de heeren burgemeesteren en kerkmeesteren aan haar de veranderinge, vermeerderinge ofte verminderinge deeser Instructie, zoo als sij te raaden sullen werden.

Aldus gedaan en gearresteert (vastgelegd) bij de heeren Burgemees-teren en kerkmeesteren voornoemd op den stadhuijsen deeser Stad present de Heeren Burgemeesteren de Leeuw, Cornelis Braar en Nicolaas Houtingh; Kerkmeesteren Dirk Minnen, Claas Kous en Mr. Arent van Sanen, desen 20 ocober 1759'.

BIJLAGE 3

Dan volgt nog een 'lijste van salaris voor den coster en gravenmaker in de Gereformeerde kerk binnen de Stad Monnickendam":

- voor het ligten van de steenen, 't zij een sark, twee of drie steenen tot een vol graf behoorende f 6,-
- voor 't ligten van twee steenen tot een kint f 4,-
- voor 't ligten van een steen f 2,-
- voor het maken van een graf, een, twee of drie diep f 2,-
- voor 't maken van een kerkegraf, een, twee of drie diepte sonder onderscheid f 2,-

Dogh de kinderen die onder den arm of sonder baar gedragen werden, soo in den eijgen of in de kerk begraven werdende, sal deselve niet meer mogen vorderen dan 10 stuivers.

- Diegene welke op het kerkhoff begraven en op een baar gedragen werden, voor 't maken van een graf: particulieren 18 stuivers, voor den armen 16 stuivers, en onder de arm 6 stuivers.

Voor de roef en het aan huijs brengen van de baar 6 stuivers.

Voor het schoonmaken van een graf, daar éen lijk in gevonden werd f 1,-, twee lijken f 2,- en drie lijken f 3,- ;van een kint 6 stuivers.